

Олоbum кэрэ
кэмнэрэ

Н.Н.ЯКОВЛЕВ

ОЛОБУМ КЭРЭ КЭМНЭРЭ

БЕЛАЯ ГОРА * 2004

УДК 908(571.56)
ББК 26.89(2Рос.Яку)
Я 47

Кинигэ тахсыытын үбүлээбитин иһин автор «Абый улууһа» муниципальной тэриллии баһылыга Рина Игнатьевна Винокуроваҕа дирин махталын тириэрдэр.

Кинигэни бэчээккэ Никитина С.Л. бэлэмнээтэ.

Яковлев Н.Н. Олобум кэрэ кэмнэрэ. 1968-1974 сс. Абый оройуоннаабы Советын исполкомун председателинэн үлэлээбит, сэри ветерана, Саха Республикатын норуотун хаһаайыстыбатын үтүөлээх үлэһитэ, Абый уонна Үөһээ Бүлүү оройуоннарын Бочуоттаах гражданина Николай Никитич Яковлев Абыйга сыһыаннаах олобун бэлиэ түгэннэриттэн, чугастык саныыр табаарыстарын туһунан ахтыылара.

Отпечатано в редакции «Хотугу кыым»
Печать офсетная. Усл.п.л. 3,25
Тираж 200 экз.

АВТОРТАН

Мин билигин 79 сааспар сылдыбын. Унуннук Кыһыл Армияҕа сулууспалаабытым, сэриигэ кыттыбытым. Олохпун комсомольскай, партийнай, советскай уонна хаһаайыстыбаннай салайар үлэҕэ анаабытым. Коммунистическай партияҕа киирбитим аны күһүн 57 сылын туолар, билигин даҕаны бэйэм коммунистическай идеябын тутта сылдыбын, халбаһнаабаппын. Социализм туругураарыгар толору эрэллээхпин.

Бүлүүгэ, Үөһээ Бүлүүгэ, Саккырыырга, Абыйга, Уус-Маайаҕа уонна Дьокуускайга уһун кэмнэ эппиэттээх үлэлэри толорбутум. Элбэби көрбүтүм-билбитим, саха чулуу дьонун кытта бииргэ алтыспытым, чугастык билсибитим. Олоҕум бэлиэ түгэннэригтэн, чугастык саныыр табаарыстарым тустарынан бэйэбэр кылгас ахтыылары суруйбутум.

Бу кинигэҕэ сүннүһүнэн Абый оройуонугар сыһыаннаах ахтыылары хомуйдум. Кинилэр араас сылларга суруллубуттара. Абыйга саамай тахсыылаахтык үлэлээбитим, оройуон сайдытыгар сырабын-сылбабын кыахпынан уурбутум.

Абый сирэ-уота, дьоно-сэргэтэ мин сүрэхпэр олус чугастар, умнуллубаттар. Ол бэлиэтинэн бу ахтыыларым буолаллар.

*Ытыктабылы кытта Николай Никитич Яковлев,
1968-1974 сс. Абый оройуоннааҕы Советын исполкомун председателэ,
сэри, үлэ, коммунистическай партия ветерана,
РФ персональной пенсионера,
Саха Республикатын үтүөлээх үлэһитэ,
Абый уонна Үөһээ Бүлүү оройуоннарын Бочуоттаах гражданина,
саптааска сылдыар армия подполковнига,
үс уордьан, 20 мэтээл кавалера.
2004 сыл сайына*

КИМТЭН КИИННЭЭХПИНИЙ, ХАНТАН ХААННААХПЫНИЙ?

Мин 1926 сүл муус устар бүтүүтэ Үөһээ Бүлүү оройуонугар, уруккута I Күүлэт (билингнитэ Далыр) нэһилиэгэр Яковлевтар диэн дыдангы ыалга төрдүс оһонон төрөөбүтүм. Ити I Күүлэт диэн сурукка киирбит аата, оттон тылга, кэпсэтиигэ Күүлэт Нама диэн аатырара. Оттон тобо I Күүлэт эбэтэр Күүлэт Нама дэнэрин чуолкайын билбэтим. Бүлүү Күүлэтэритгэн төрүтгээхтэрэ эбитэ дуу, сорохторо Дьокуускай эбэтэр Үөһээ Бүлүү Намыттан ойдон кэлбитгэрэ дуу? Туох билиэй, билигин?

Ажам төрүт Күүлэт киһитэ, ажатын — эһэбин Дьаакып оһонһору (мунна суох Дьаакыбы) үчүгэйдик өйдүүбүн, кинилэргэ кэллэхпинэ көтөбөн оһорон, аллара бытыгын үргэтэрин сөбүлүүрэ. Аччыгыһа суох муруннаах этэ, икки хаража суожа. Кини ааспыт үйэ 30-с сүллэрын сагатыгар өлбүт буолуохтаах. Оттон эбэбин Маарыйаны хайдах эрэ көрбүт курдукпун, ийэм кэпсиирин булкуйарым дуу? Сүрдээх сизнимсэх (убайбын уонна миигин олус таптыыра), аһар харахтаах, ол хаража күөх, сирэйэ кыһаан бадахтаажа. Мин эбэм сабыллыбыт аһар харабын одуулаан бараммын: «Эбэм бий хайажа утуй-буут», — диэбиппин ийэм дыонго кэпсиир буолара. Эбэм сүүрбэһис сүллар бүтүүлэригэр орто дойдуттан аттамыт. Кини күөх харахтаажа чэхчы, оһолоро: мин ажам, Таспа Уйбаан, Очукуут Байбал, кыргыттар Кэтириинэ, Сүөкүлэ, Өксүүн бука бары күөхтүнү харахтаахтара. Мин да харажым эбэбин утумнаабыта чуолкай. Оттон ийэм Суоппуйа Мангаас Сүлбэ Түмэппийин кыһа, аччыгыһ унуохтаажа, сыгыы хап-хара харахтаажа уонна хара кыра куударатынгы баттахтаажа. Ажам эдэр эрдэбинэ ортону үрдүнэн унуохтаажа. 1956 сүллаахха Сургуулукка командировкажа сырыттахпына, В.С.Ксенофонов ажата Хайыах Саабата: «Ийэн бу мин оһорор күөлбэр Сүланна төрөөбүтэ», — диэн соһутан турардаах. Чэ, ким билэр... Арай дыонум ажыах сүөһүлэригэр отторо тийбэккэ, Сургуулук күөлүн бэрэтигэр Мэнкэргэ сорох кыһын «от сии» тахсалара үһү. Дьэ ыраах сир диэтэбин, араһа 6-7 көс баара буолуо.

Мин миэтэрэкэбин булбатажым, ол эрэн саһым чуолкай: өлүүлээх-

сүтүүлээх ыспаанка ыары сааһыгар ийэм ыараханлык ыалдыа сытан төрөппүт, ол чохчы 1926 сыл сааһа. Онон ыспаанкалаан төрөөбүппүн. Миигиттэн түөрт сылтан ордук аба убайым Ньюкулай ыараханлык ыалдыа сытара үһү. Инники үс уол оҕо кырларыгар өлөөхтөөбүттэр, ол иһин дьонум оҕобут эмиз барар буолла быһыылаах диэн миигин Дьөгүөр диэн ааттаары сылдьаннар, эмиз Ньюкулай диэн аат быспыттар. Онон сурукка Ньюкулай II баар буолбуппун. Ийэм барыта сэттэ уол оҕону төрөппүт. Ол иһин кэлин эдьийин оҕотун — кыысчааны ииппиттэрэ. Эдьийим Өлөөнө эрэйдээх сэрии ыар дьылыгар сүүрбэччэтигэр ыалдьан өлбүт. Биһиги сайылыкпыт Улахан Харыйалаахха, кыстыкпыт Оччугуй Харыйалаахха баалара. Сайылыкка оҕолор туос ынабынан, кус тумсунан, куобах төбөгүн унуобунан оонньуурбутун уонна саас күөлгэ, куоһаахтарга араас өгнөөх кустар көтөллөрүн, усталларын, аҕабар сүктэрэ сылдьан, чугас күөллэргэ кус сыммыта көрдүүрбүтүн өйдүүбүн. Ол эрэн мин кырабар кэлэбэй буоламмын, кус сыммытын сиэппэттэр этэ, чугас ыаллар оҕолорун кытта оонньото ытан кэбиһээччилэр. Оо, оҕо саас барахсан, аны санаан кэллэххэ олус да үчүгэй, ураты да минньигэс буолар эбит. Ону билигин туох төнүннэриэ баарай?!

Күһүн эрдэ соҕус, оппут үлэтэ үмүрүйбүтүн кэннэ, дьонум миигин бэйэлэрэ оҕото суох Чукча Дьөгүөрэ диэн абаҕам аахха оҕус сиэттэрэ ытталара. Үөрүүнэн барарым: оҕонньордоох эмээхсин тото-хана минньигэстик аһаталара, «тоойуом» эрэ диэн ыгыраллара. Кэлин Ырбайдаах диэн күөлгэ хаста да сайылаабышпыт. Онно мундуну, күөнэби туу уйарынан хостуурбут, барчалаан, хохтулаан кыһынтыга хаһаанарбыт, дууһан ыларынан соһо сылдьан сиирбит-аһыырбыт.

1935 сыл дьонум колхозка киирбиттэрэ. Онтон ыла сыл аайы, саас үөрэх бүтээтин күһүн оскуолаҕа кириэххэ диэри, колхоз үлэтигэр буһарбыт-хатарбыт. Сааскы, күһүннү паардааһынна, от кэбиһиитигэр оҕус сиэтиитигэр, сайын хортуоппуйу көрүүгэ-харайыыга, обургутуйан иһэн от муньуутугар, охсуутугар о.д.а. баранан биэрбэт колхоз үлэтигэр эриллэрбит. Икки сайын биирдии ый устата сана оҕоһуллубут бурдук таттарар миэлинсэбэ колхозтаахтар сайын сиир бурдуктарын тартарыыга ат үүрбүппүн олох умнубаппын. Онтубун бирээмэ бочуоттаах үлэ курдук саныырым.

Сэрии иннигэр колхозтаахтар олохторо биллэ тупсан испитэ, кырыс, оһорбо сирдэр көтөбүллэннэр, бурдук бөбө үүнэрэ. Бурдук, эт, арыы, от дохуокка элбэхтик бэриллэрэ. Бастын колхозтаахтар дохуоттарын кыһыл обуһунан тизээн дьиэлэригэр тиэрдэллэрэ, колхозтаах дьиэ кэргэнгэ үс ыанар ынах, биир биз, ат көгүллэнэрэ. Тьа олоҕо байылыат буолар кэскилин немецтэр сэриини тоҕо тарданнар түөрэ тэппиттэрэ.

Аҕалаах ийэм колхоз ударниктара этилэр. Аҕам илиинэн от муньуутугар колхозка тэннээбэ суоҕа. Ийэм сайынын ыанньыксыттыра, кыһын оскуолаҕа, балыһаҕа остуорастыра.

Кинилэр иккиэн сэри сьллэрыгар энкилэ суох үлэлэрин иһин Сталин төбөлөөх мэтээлинэн наһараадаламмыттара. Мин 1935-36 сс. сайын субуруччу пионерскай лааһырга сьлдьар дьолломмутум, хаһан да амсайбатах астарбын аһаан, билбэтэхпин билэн, көрбөтөхпүн көрөн, тангыбатахпын таннан, умнуллубат иитиини ылбытым.

Ветврач быраатым Афанасий Никитич Боотулуга олорор, үс оҕолоох, биэс сиэннээх. Кыра быраатым Василий Никитич, идэтинэн учуутал, араас салайар үлэбэ сьлдьыбыта: икки оҕолоох, үс сиэннээх, икки хос сиэннээх, 68 сааһыгар олохтон туораабыта. Бэйэм икки оҕолоохпун, биэс сиэннээхпин, биир хос сиэннээхпин. Кэргэним, учуутал Мария Алексеевна Черепанова-Яковлева 1994 сьллаахха барахан ыарыыттан өлбүтэ. Төрөөбүт сирбэр Күүлэккэ бырааттыгы Яковлевтар, Акимовтар, Захаровтар ыччаттара суохтар, аныгы цивилизация сиэринэн Саха сириг устун тарһанан олороллор. Убайдаатар убайым Николай Никитич I учуутал үөрэбин бүтэрэн, Аһа дойду сэриитигэр ытык иһин толоро сьлдьан суох буолбута. Аһам Никита Яковлевич, ийэм Софья Тимофеевна Яковлевтар лаппа кырдьан баран, Хороһо олорбуттара. Далырдыыр аартыкка Хоро кылабыһатыгар кистэнэ сьталлар. Кинилэргэ үйэ-саас тухары биһигиттэн умнуллубат сырдык өйдөбүл буолуохтун!

МИН БАЙЫАННАЙ СЫЛЛАРЫМ

Төрөшпүттэрим тыыннаах хаалбыт 4 уолаттарын барыбытын үөрэхтээх-идэлээх дьон онртообуттара. Убайым Николай I Бүлүү педагогической училищетын бүтэрэн баран, 1942 сыллаахха сэриилэхэр армияба ынгырыллыбыта, 1945 сыл санатыгар сураба суох сүппүтэ. Кыра бырааттарым иккиэн үрдүк үөрэби ылбыттара: Василий учуутал, Афанасий ветврач идэлээхтэр. Билигин пенсионердар, тыыл уонна үлэ ветераннара.

Бэйэм 1941 сыллаахха Далыр 7 кылаастаах оскуолатын бүтэрэн, Бүлүүтээби Н.Г.Чернышевской аатынан педагогической училищеба үөрэнэр дьолломмутум. Онно үөрэммит үс сылым усталаах туоратыгар кыһынын үөрэнэ, сайынын колхозка үлэлии сылдьан, кыырыктаах сэрии ыар сылларын эрэйин-мунун, тонуутун-хатыытын, аччыктааһынын илэ бэйэм эппинэн-хааммынан билбитим. 1943 сыл дьонум сүөһүлэрэ олох эстибитэ. Инньэ гынан миэхэ туох да кэһии кэлбэт буолбута, бэйэлэрэ үс оболорун аһатаары түүннэри-күннэри колхоз ыарахан үлэтигэр сылдьаллара. Биһиэхэ, студеннарга, ордук 1942-43 үөрэх сыла ыар тыыннаммыта. Сууккатаабы аспыт нуормата 200 грамм килиэп эрэ буола сылдыбыта. Үөрэнэр дьиэбит, уопсайбыт кыһынын олус тымныылара. Училищеба ордук атын оройуоннартан кэлбит оболор хам аччык, мэлдьи тоҥо сылдыар буолан, «оо, аһаабыт киһи, иттибит киһи» диэн санаа ыралаах сылдыаахтыырбыт. Элбэх оҕо үөрэхтэрин бырабан, дойдулаабыттара. Нэдиэлэҕэ хаста даҕаны уонна өрөбүл күн 2-4 чаас байыаннай үөрэххэ сылдыарбыт. Мас винтовканы, противогаһы, мас гранаталары уонна куулга 2-лии кирпиччэни сүгэн баран, хаарга сылларбыт, «сэриилэхэрбит» биһиэхэ, аччык дьонго, сыанан аһаабат этэ. Дьэ, ол да иһин, төһө даҕаны испэр баҕардарбын, училищени бүтэриэхпэр диэри комсомолга кирибэтэбим. Кыргызтар араас үңкүүгэ үөрэтээри гыннахтарына, кюота көтөрүм. Занятиелар бүттүлэр да, уопсайбар бараммын, сылаас кирпиччэ оһоҕу кэннибинэн өйүүр эрэ баҕалаах буоларым. Бүтэһик 1943-44 үөрэх сылыгар усулбууйабыт арыый тупсубута. 400-500 грамм килиэби ылар буолбуспут, остолобуойбутугар хашпыыста, турнепс миинэ, кыра хааһы биэрэр буолбуттара. Кыһыл Армия арҕаа диэки кимэн барыта биһигини кынаттыыра. Оболор үгүстэрэ эт тутан, улаатан барбыттара. Арай биһиги, 5-6 аччык оболор, улааппат

кэриэтэ этибит, эгэ кыыс, таптал туһунан саныхпыт дуо?! Суох буоллаба дии!

Ол да буоллар үөрэхпитин бүтэрэн, учуутал үрдүк аатын ылан, дьоммутугар көмө буоларга кэс санаабыт баһыйан, 1944 сыллаахха от ыйыгар государственнай экзаменнарбытын туттаран, учуутал аатын биэрэр аттесталпытын илиибитигэр туппуппут. Өссө киэһэтин эбии үөрэнэн, естественнэй уонна физика, математика факультеттарын бүтэрэн, 5-7 кылаастарга учууталлыырга быраап биэрэр свидетельстволары ылбыппыт.

Мин үөрэммит «Б» группабар бастакы курска сүүрбэ биэс оҕо киирбититтэн, ким армияҕа ынгырыллан, ким уурайан, уон аҕыс буолан бүтэрбиппит, ол иһигэр үс эрэ уол. Төһө даҕаны олус ыар сылларга кыһалжалаахтык үөрэмиппит иһин, Бүлүү училищетыгар үөрэммит үс сылбытын олус дьоллоох, күндү сылларбытынан ааҕабыт.

1944 сыл от ыйын 13 күнүгэр биһиги, училищени бүтэрбит түөрт уол (А.М.Егоров, Е.С.Алексеев, Н.И.Алексеев уонна мин), 18 сааспытыгар Кыһыл Армия кэккэтигэр ынгырыллан, Бүлүү куоратыттан кыайыыны уһансар бигэ санаалаах, «Лермонтов» пароходунан бииргэ үөрэммит дофотторбутун, чугас дьоммутун, билэр кыргыттарбытын кытта быраһаайдаһан, үөр-көтө аттамышпыт. Ити саас билсигэр кыһым Маруся Черепанова Ньурбаҕа сэллик санаторийыгар эмтэнэ барбыта. Мин армияҕа ынгырылларбын истээт, пароходунан күрээн кэлбитэ, истинник атаарбыта. Кини биһикки 45 сыл кэринэ ыал буолан дьоллоохтук олорубуппут (кини билигин суох). Дьылҕа-хаан көр итинник: өскө онно кэлбэтэҕэ буоллар, биһиги кэнники дьылҕабыт хайдах буолуо биллибэт этэ (мин армияҕа алта аһар сыл кэринэ сулууспалаабыппын ааҕааччылар болҕомтоҕо ылын). Биһигини, орто үөрэхтээх, учуутал идэтин ылбыт оҕолору, отделение командирдарынан онгорбуттара, ынгырыллан баран иһэр үөрэҕэ суох дьоннору сыһыартаабыттара. Мин отделениебар Мастаах колхозтаахтара түбэспиттэрэ. Строевой хаамыга бэлэмниирбит. Баран иһэн түбэлтэ көһүннэбинэ үөрэтэрбит, политинформация онгоробут, нуорма аһылыктарын аахсан ылан аһатарбыт. Ол борохуотунан Сунтаар, Ньурба, Үөһээ Бүлүү, Бүлүү дьонноро айаннаабыппыт. Соторусотору биэрэктэн борохуот оттугар мас тиэнэрбит. Тохтобул бириэмэтигэр оһуохайы, тустууну, атах оонньуутун тэнитэрбит.

Дьокуускайга кэлэн үс хоммуппут. Аны санаатахха, уруккута Ворошилов уулуссаҕа военкомат баара. Баанньыкка сууннарбыттарын, киинэҕэ сырытыннарбыттарын өйдүүбүн. Дьокуускайга хат комиссияланан Е.С.Алексеев доруобуйатынан, А.М.Егоров ис ыарыытыгар хаптаран, хаалбыттара. Н.И.Алексеев биһикки салгыы улахан, этээстээх «Красноярв» борохуотунан айаннаабыппыт. Аараттан Покровскайтан, Өлүөхүмэттэн, Мухтуйаттан армияҕа ынгырыллыбыттар туолан испиттэрэ.

Уус-Кууттан таһаҕас массыналарыгар олорон, бэрт уһундук

айаннаан, Ангара өрүскэ Заярскойга тийбиппит. Бу мин аан бастаан массыынаҕа олоруум этэ. Онно эмиэ уу тэрилин күүтэн, икки-үс хоммуспут. Арыллыар ыраас уулаах Ангара өрүһүнэн айаннаан, Усолье куорат таһыгар дэ сиргэ үктэммиппит. Сатыы уһуннук хаамтаран, тимир суолга аҕалбыттар. Дьэ онно биһиги тимир суолу сабыс-саҕа харахтаабыппыт. Икки тимир ыллыктар сыталларын көрөн баран, букатын астымматабым. Оччотооҕу санаабар тимир суол диэн тилэри тимир олбохтоох, аартык суол буолуохтаах этэ. Өр-өтөр буолбата, дэ добоор, поезд иһэр диэбиттэригэр көрбүтүм — бүтүн куорат тирилээн-тарылаан иһэр эбит ээ! Дьэ астынным быһыылааба.

Таһаҕас вагоннарыгар олордон, биһигини салгыы тизээн илдэ турдулар. Иркутской уобалаһын Мальта тимир суолун ыстаансыһатыгар сүөкээтилэр. Манна баһаам элбэх байыаннай чаастар тураллар. Саха сириттэн ыңырыллыбыттар бары даһаны манна мустан, үөрэнэн, илин-арҕаа салгыы айанныыр түмүк сирдэрэ эбит. Биһигини араас чаастарынан араартаатылар. Мин 21-с артиллерия саппаас полкатыгар түбэстим. Онно карантинга сыттыбыт. Күнүһүн землянка типтээх казармалар буордарын хаһабыт. Медицинскэй комиссияны хаттаан бардыбыт. Арай биир күн эбиэт кэнниттэн: «Дивизия политчааһыгар барабын», — диэн буолла. Мин улаханник муодарҕыы санаатым уонна ыйдаран бардабым дии. Эдэр баҕайы лейтенант көрүстэ, дивизия политчааһын начальнигы комсомольской үлэҕэ көмөлөһөөччүтэ эбит. Киммин-туохпун ыйыталаһан баран, биир-биэс тыла суох: «Эн комсомолга ылыллабын, орто учуутал үөрэхтээх эбиккин», — диэтэ да, комсомольской билиэти туттаран кэбистэ. Эбэрдэлээтэ. Дьэ ити курдук, олус судургутук, 1944 сыллаахха атырдьах ыйын саҕатыгар комсомол чилиэнэ буолбутум.

Медкомиссия түмүгүнэн миигин эт-хаан өттүнэн ситэ иликтэр (невозмужалые) ахсааннарыгар киллэрбиттэрэ уонна атын стрелковой полка састаабыгар баар ситэ илик саллааттар батальоннарыгар (батальон невозмужалых) анһан кэбиспиттэрэ. Ол түбэспитим оруннааҕа, армияҕа ыңырылларбар үрдүгүм баара-суоҕа 149 см. этэ. Комиссия председателэ врач Д.А.Гурьевы (кэлин сэликтээхтэр тыҥаларын операциялыыр саҕа ньыманы туттубут саха улуу хирура буолбута) ыңыран, «Бу уол уңуоҕунан хапсыбат» диэбиттэригэр, хат кэмнээн барбыта уонна нууччалыы «Армияҕа барыаххын баҕарабын дуо?» диэбитигэр «Баҕарабын» диэтэбим. Онно кини «Ну, пусть едет, подрастет» диэбитэ. Кини кыратык кэлэҕэйдиирэ. Манна түбэспитим дьолум этэ: сымнаҕас собус режимгэ туталлара.

Биһиги взводпугун Ангара үрдүгэр турар подсобной хаһаайыстыбаҕа илпиттэрэ. Онно ый кэринэ балааккаларга олорон, помидор хомуйбуспут, хортуоппуй хостообуппуг. Хата молочку уойбуспуг. Хаһаармаларбытыгар кэлээт, араас байыаннай үөрэххэ төбөбүтүнэн түспүспүт. Арай үөрэхтээхтери отделение командирдара онортообуттара: орто үөрэхтээх

Прокопий Антоновы (Сунтаар), миигин уонна Николай Давыдовы (7 кылаас үөрэхтээх Сунтаар сытыы уолун). Сотору биһиэхэ ефрейтор званиетын инэрбиттэрэ. Үөрэхпит быһыыгар харабыл сулууспатын барарбыт. Үксүн ас-танас, хортуоппуй, обуруот харайар ыскылааттарын маньырбыт. Ол син кутталлаах этэ: оччолорго штрафной батальонтан күрээбиттэр бааллара, халааһынынан дьарыктаналлара. Ый аайы медкомиссия ытталлара, онно эр киһи быһыытынан сиппиппитин-сиппэтэхпитин, төһө улааппыптытын бэрэбиэркэлииллэрэ. «Сиппиттэри» улахан дьон чаастарыгар ытан иһэллэрэ эбэтэр илин, арбаа атаараллара. Биһиги арбаа аттанааччыларга ымсыыра хааларбыт. Полкаба саха дьоно, ордук эдэрдэр элбэхтэрэ.

Мин коллегаларым, ефрейтордар, дойдуларыгар кэлэн, сүүнэ дьон буолбуттара: Проня Антонов райкомол секретарынан, редакцияба үлэлээбитэ. Миигин кытта Красноярскай, Иркутскай куораттарынан үрдүкү партийнай оскуоланы бүтэрбитэ. «Үөһээ Халыма» совхоз директорынан, онтон бу оройуон исполкомун председателинэн үлэлээбитэ. Кэлин дойдутугар Сунтаарга совхозка салайар үлэбэ сылдыбыта. Оттон Николай Давыдов — хайа инженерэ, алмаас промышленноһун ветерана, кэлин Мирнэй куорат исполкомун председателинэн үлэлээбитэ. Билигин Дьокуускайга сынныаланна олорор. Атын ротаба Сидор Михайлов баара. Эмиэ Сунтаар. Ветврач буолан, уһун бириэмэбэ тыа хаһаайыстыбатын министрствотын ветеринарнай сулууспатын салайбыта. Сэмэн Евсеев (эмиэ Сунтаар) сэттэ кылаас үөрэхтээбэ, дойдутугар кэлэн мэлдьи бухгалтердаан баран, пенсияба тахсан олорор. Миигин учуутал үөрэхтээххин диэн, кыһын үөрэбэ суох саастаах молдаван саллааттары ааһарга-суруйарга үөрэтэргэ анаабыттара. Старшина званиелаах полковой учуутал нуучча киһитэ салайара. Ханнык да үөрэтэр пособие суоҕа. Сулууспабыттан көңүллээбэт буоланнар, тахсыылаахтык үлэлээбэтэбим, онон үлэм туох түмүктээбин өйдөөбөтөбүм. Ол сырыттаахпына 1945 с. олунньу ый сагатыгар медкомиссия дьэ эр киһи буолбуккун, сиппиккин-хоппуккун диэн быһаарда. Ити күннэргэ арбаа сэриигэ барааччылар маршевай роталара тэриллэ турар кэмэ этэ. Миигин кинилэргэ холбоотулар, баспыттан атахпар дылы сабыс саҥа саллаат таҥаһын таҥыннардылар, ордук «английскай таҥас» диэнтэн оҥоһуллубут синиэл үөртэ. Биһиги батальонмутугар нуучча уолаттара бааллара, сахалар баалларынан өйдөөбөһүпүн. Арай атын батальонна уһун унуохтаах Тихонов диэн уол баара, кинини Чурапчыттан сылдыар курдук өйдүүбүн. Уолсайа ый кэринэ айаннаабыппыт. Олус бытаан этибит. Миэхэ, урут тимир суолунан айанныы илик киһиэхэ, араас куораттары көрөн аһар олус интэриэһинэй этэ, онно эбии строевой үөрэх ытыллыбата үөрдэрэ. Москва хайа эрэ кытытыгар өрөөбүһүт. Сытыы уолаттар көңүллэтэн, Москваба увольнениеба киирэн тахсыбыттара. Олор истэригэр били мин училищетаабы табаарыһым Н.И.Алексеев баара.

Миехэ метрожа сьлдыбытын уонна эрээсэлээх аҕабыты көрбүтүн сөбөн-махтайан кэпсээбитэ. Кини Мальтажа, били маннай түбэспит артиллерийскай полкатыгар хаалбыт этэ. Мас кэрдиитигэр сьлдьан, ыран буорайа сырыттым диэн кэпсээбитэ. Тус-туспа вагоннарга айаннаабыппыт. Аҕыйах сааһырбыт билэр сахаларым бааллара: артыгыс Леонид Владимиров, Үөһээ Бүлүүттэн убайым табаарыһа Василий Винокуров, Данил Чучайцев уонна Ньюрба киһитэ Сергей Габышев (билигин Дьокуускайга олорор). Онтон үлтү урусхалламмыт Орша, Минскэй куораттары, Брест кириэппэни ааспыппытын өйдүүбүн. Минскэйгэ эмиз өрөөтөхпүт буолуо, куорат рыногар бара сьлдыбыппыт. Саллааттар сана обмундированиеларын аска атастаһаллара, хантан эрэ булан, эргэ алдыаммыт гимнастерканы, галифены кэтэллэрэ. Мин нуорма мохуоркабын мунһан, килиэп ылбытым. Кыраныыссаны туораан, Польша сиринэн айаннаабыппыт. Онно саас этэ. Познань куоракка биир суукка тохтопсуттара. Тимир суол станциятыгар алдыатыллыбыт немецкэй вагоннар элбэх этилэр. Олору киирэн көрүтэлиирбит. Наһаа үчүгэй кумааыга бэчээттэммит дыала бөбө, куул мөһөөччүктэргэ немец наһараадалара — хара кириэс дьүһүннээх орденнара ыһылла сыталларын бэркиһии санаабытым. Ол түүн биһигини хоту диэки айаннаппыттара. Кенигсбергэ илгилэр диэн сэрэйбиппит. Оччолорго Кенигсберг төгүрүтүллэн сытара, бэринэ илигэ. Бу өстөөбү тактической харах баайыта эбит этэ. Түүн төттөрү хайыһыннаран, собуруулуу-арҕаа диэки ыппыттарын сарсыарда өйдөөбүппүт. Ол айаннаан иһэн, биир станцияга кавалеристары көрсүбүппүт. Онно биир дойдулаабым, убайбын кытта бииргэ үөрэммит Алексей Электиров баара. «Инники кирбииттэн тахсан иһэбит», — диэбитэ. Формаларыгар, саабылаларыгар ымсыырдым да этэ! Биир түүн тревоганан вагоннарбытытттан сүөкээбиттэрэ уонна бэрээдэктээн баран: «Фронтной балаһага кэллигит, сатыы айаннааххыт», — диэн сэрэттилэр. Бреславль куорат төгүрүтүллэн сытара, айаннаан иһэн Бреславль үрдүнэн салгынынан сэриини: бомбалааһыны, истребителлэр кыргыһыларын, уонунан күүстээх прожектордар сырдыктарыгар кыһайан, киинэбэ буоларын курдук көрбүппүт.

Дьэ онтон 2-3 күн фронт линиятын чугаһынан, өстөөх самолеттарыттан kuota саһа-саһа, айаннаатыбыт. Биирдэ түүнү быһа айаннаан, сылайы бөбөнү сылайан, утаты бөбөнү утатан истэхпитинэ, киэн баҕайы аһаҕас сиргэ тохтоотулар: «Сынныалан», — диэтилэр. Хонууга күөл, халаан уута бөбө элбэх. Саллаат барыта умса түһэн сытан, дэлби ыймахтаан баран, утуйан хааллылар. Сарсыарда халлаан сырдыыта уһугуннардылар. Көрбүппүт добоор — ууга ат, киһи өлүгэ бөбө сыталлар эбит, ол аата соторутаабыта улахан кыргыһы буолбут сиригэр тохтообуппут. Үгүстэр аынныылара холлон, хотуолаан бөбө буоллулар. Хата ким да иһэ ыалдыбата. Ити, арааһа, кулун тутар онуһун диэки буолуохтаах. Биир киэһэ фронт олох чугаһыгар сынныатан баран,

оборонаға сытар чаастары солбуйабыт диэн инники кирбии окуопаларыгар чып кистэлэнгинэн, туох да тыаһы таһаарбат гына бэлэмнээн, киллэрдилэр. Дьыннээх сэриигэ киририбит дьэ онтон сабаламмыта. Ити кулун тутар ортото этэ.

Онно уонча күн сыппыпыт кэннэ биһиги взводпутун сынныаланна диэн фронт кэтээр таһаардылар. Өрөөн сынныаммыппыт кэннэ миигин Касьян диэн украинец саллааты кытта ыраах, инники кирбииттэн олох чугас, танкалары утары миинэлэммит сүрдээх киэн хонууну харабыллата ыттылар. Онно иккиэйэбин нэдиэлэ буолбуппут. Немец самолеттара сотору-сотору көтөн ааһаллар, биһиги сыалтан маскировкаланан баран, сир анныгар окуопа хастан олоробут. Биирдэ аллара баҕайынан биир немец самолета көтөн иһэр. Летчиктара санаабар бу быччаһан олороллор. Тугу да ытыалыыр бирикээс суох этэ да, кыһыйаммын винтовкабынан кыһаан-кыһаан баран, ытан саайдым. Туох кэлиэй?! Биһигини көтөр мишени ытарга үөрэппэтэхтэрэ, онон үтүлүк бүтэй кокуска биэрбит курдук буолан тахсыбыта. Ыһыкпыт бүттэ. Киһим биир сарсыарда чаранна тахсан коза өлөрдө, ону сиэн күннээтибит. Сорофор иччитэх дэриэбинэбэ баран, холууп өлөрөн кэлэр. Ону буһаран сиибит. Сотору биһигини солбуйдулар, төннөн били оборонабытыгар киирдибит.

Ротаға аҕыйах киһи өлөн, бааһыран туораабыттар. Бу сырыга илии пулеметыгар иккис нүмэринэн анаатылар. Иккиэйэбин блиндажка сытабыт, сирэй пулеметчигым Белоусов диэн Свердловской киһитэ. Сэриигэ уоппуттаах, билиэннэ түбэнэ сылдыбыт, бэрт үчүгэй барахсан, сааһынан 4-5 сыл аҕа. Миигин оҕотун курдук бүөбэйдиир, үөрэтэр-такайар. Түүн буолла да дөрүн-дөрүн кылгас учаратынан ытыалы сытабыт. Күнүһүн немецтэргэ кыра да хамсааһын билиннэбинэ, хаһан эмэ кааска элэс гыннабына ытыалыбыт. Пулемет ытыалыыр бэйэтэ зоналаах, ону кэһиллиэ суохтаах. Иннибитигэр миинэлээх хонуу баар. Бастакы түүммэр киһим сынныанар бириэмэтигэр солбуйдум. Эмиэ ытыалыбын. Биирдэ уоппута суохпуттан пулеметпын арыый умса тутан баран ыппыппын, эмискэ үлтү тэбэр тыас иһилиннэ. Киһим сулбу ойон турда. Өр буолбата, рота командири «Ким ытта?» диэн хаһытаабытынан киирэн кэлтэ. «Мин», — диэн билиним. Бэйэбит биир миинэбитин үлтү ытан кэбиспиппин. Мөхтүлэр, үөрэттилэр, ханнык да буруйга-сэмэбэ тардыбатылар.

Биһиги утарыбытыгар саамай дьулааннаах өстөөхтөр — власовецтар сыталлар эбит. Кинилэр бэринэр диэни билиммэттэринэн, өлүөхтэригэр диэри иннилэрин биэрбэттэринэн аатыраллара, билиэннэ түбэһэртэн өлөрдөөбөр ордук куттаналлара. Чаастатык санганы күүһүрдэр аппараты (громкоговорители) туруоран баран, Кремль баһылыктарын, партияны, советскай былааһы үөбэн тахсаллар, биһигини бэринэргэ эбэтэр кинилэргэ күрөөн кэлэргэ ынгыраллар, самолеттарынан араас холуннарылаах листовкалары биһиги окуопаларытыгар

быражаттыгыллар. Биир түүн сэриилэһиилээх разведка (разведка с боем) буолла, ыаллы баталбон кытгыбыта. Онно биһигини кытта Мальтаттан кэлбит аҕыйаҕа суох уолаттар өлбүттэр уонна бааһырбыттар этэ. Ол иһигэр били Чурапчы уола Тихонов өлөрдүү бааһырбыта.

Ыам ыйын 3 күнүгэр, немецкэй фашистар арҕахтара Берлин сууллаатын кытта, биһигини кимэн киириигэ бэлэмнээтилэр. Түүн ортогуттан халлаан сырдыар дылы артиллерийскай бэлэмнэнии буолла, дьэ сир-дойду эскириэр дылы тыыл диэкиттэн улахан халыбырдаах пушкалар, аатырбыт «Катюшалар» тинийдилэр. Халлаан сырдыыта, арааһа ол дойду биризмэтинэн 6 чаас буолуо, «иннибит диэки» диэн хамаанда бөҕө буолла. Ол түүн биһиги иннибитигэр баар мишалары ыраастаабыттар. Соробор сүүрэн, соробор хааман өстөөх окуоппатын диэки ыта-ыта бардыбыт. Өстөөх диэкиттэн улаханлык утарсыбатылар, хам-түм ытыалыыллар. Тийбишпит, өстөөх окуоппалара кураанахтар, хайы-үйэ суоллара сойбут, атаха биллэрбиттэр. Ол курдук нэдиэлэ устата сойуоластыбыт, өстөөхтөрбүт күттүөннээх утарсыыны онорбокко куотар аакка сырыттылар. Биһиэннэрэ өстөөх буулдьатыттан буолбакка, үксүн миинэбэ түбэһэн өлүтэлиир, бааһыар этилэр.

Ыам ыйын 3-9 күннэригэр биһиги элбэх нэһилиэнньэлээх пууннары, кыра куораттары босхолоотубут, Судет хайаларыгар Германия уонна Чехословакия кыраныссаларыгар тийдибит. Ыам ыйын 9 күнүгэр хайанан баран истэхпитинэ, күн ортого аасытын кэннэ тохтоотулар уонна бэҕэһээ Берлингэ фашистскай Германия капитуляциялаабытын, сэрии бүппүтүн, улуу Кыайыы ситиһилибитин туһунан командирдар уонна политүлэхиттэр иһитиннэрдилэр. Дьэ, киһи хаһан да үөйбэтэх-ахтыбатах үөрүүтэ, өрөгөйө! «Ураа» хаһыы, убураһыы-сыллаһыы, кырдыаҕас саллааттар үөрүүлэриттэн ыһаһаллар. Ким туох сэрии сэгтээбинэн халлаан уонна хайа үрдүн диэки ытыалааһын (салюттааһын) бөҕө. Бу улуу үөрүү бэрт уһундук барбыта. Аны туохтан куттаммат, дыксиммэт буоллубут дии санаатыбыт. Онтубут табыллыбатаҕа, өссө уонтан тахса хонукка хайаҕа саһан хаалбыт немецтэри, үксүн власовецтары сойуолааһын, суох гыныы салбанан барбыта. Кэрээннэриттэн тахсыбыт Ийэ дойдуларын таннарыахсыттар бэриниэхтэрин баҕарбатахтара, тиһэбэр тийэ утарыласпыттара, элбэх өлүүнү-сүтүүнү таһаарбыттара. Кыайыы өрөгөйдөөхтүк биллэриллибитин кэнниттэн өлбүт саллааттар уонна офицердар ордук аһыылаах-хараастылаах этилэр, киһиэхэ ордук курустук дьайаллара. Оо, онно Чехословакия норуота Кыһыл Армия байыастарын олус да истинник, үөрэн-көтөн көрсөрө. Суол, уулусса икки өттүнэн хойуутук сэлэлээн туран, хаһыытыллара, кыһыл былаабынан, лозуннарынан көрсөллөрө, саба түһэн сыллыыллара, убурууллара, сибэкки бөбөнөн саба ыһаллара. Болуоссаттарга биһиги чаастарбыт духовой оркестрдара үөрүүлээх маршы оонньоон түллээннэтэрэ. Ити барыта Улуу

Кыайыы ситиһиллибитин, эйэлээх олох букатын эргийбитин, улуу Советскай Союз, социализм кыайыыларын бигэргэтэллэрэ уонна уруйдууллара.

Кыайыы буолуор дылы, I Украинскай фронт 21-с армиятын (командующай Генерал-полковник Кузнецов), 120-с стрелковой дивизиятын, 543-с гвардейскай полкатын састаабыгар пулеметчигынан Германия сиригэр икки ый кэрингэ сэриигэ кыттыбытым. Улуу дойдум иһин, социализм туругураарын туһугар кыра да буоллар кылааты киллэрсиппинэн киэн тутта саныыбын, тус олобум улахан дьолунан аабабын.

Оттон дьэ сэрии бүтэн, Чехословакия баай-талым айылбалаах сиригэр балааккаларынан нус-хас олобу олорон эрдэспитинэ, взводпутун оккупационнай сэриилэр аттарыгар от оттото Нейсэ өрүс кытылыгар ыттылар. Бэс ыйын сангата этэ. Нэдиэлэ курдук от охсубуппут кэннэ, тревоганан чааспытыгар төттөрү ажаллылар. Икки хонон баран, мин саныахпар бүтүн дивизияны, киэн да киэн хонууга стройдаттылар. «Атыһыттар» кэлбиттэр дэһэллэр. Ол аата, Австрияҕа турар бронетанковай сэриилэр уонна санга тэриллэр салгын десанын сэриилэрин бэрэстэбиитэллэрэ эдэр ыччаты бэйэлэрин чаастарыгар хомуйа кэлбиттэр. Генерал, офицер бөҕө мустубут уонна биһи полкабытыгар кэлэн: «Ким танкист буолуон бағалаах суол биир өттүгэр, оттон ким десантник буолуон бағалаах суол нөнгү өттүгэр тахсын», — диэн буолла. Мин улахан толкуйга түстүм. Саараан турбахтаан баран, салгын десанын диэки табыстым.

Икки сахалыы сангарар табаарыстардаах этим: биирэ Сунтаар уола Уваров диэн, биирэ Токо тонуга Семен Иванов. Ону тэнгэ Мальтаҕа биир батальонна сылдыбыт Юрий Денисов диэн нуучча уонна Леня Николаев диэн Сибиир чураана, Забайкалье төрүт нууччалара бэйэлэрин чурааннарбыт дэнээччилэр. Олорбуттан арахтабым ити. Мантан ыла мин биэс сылтан ордук кэмнэ салгын десанын чаастарыгар сулуспалааһыным сағаламмыта, төрөөбүт тылбынан кэпсэтэр дьоммуттан букатыннаахтык арахсыбытым. Иванов дьылбатын билбэппин. Оттон Уваровы Якутскайга иккитэ хаста көрсүбүтүм. Сунтаарыгар госстрах линиятынан үлэлиир эбит этэ. Кэлин өлбүт диэбиттэрэ.

Абыйах хонон баран салгын десанын сэриилэрэ Венгрия территориятыгар олохсуйаллар, онно походуна барар үһүбүт диэн буолла. Бэс ыйын бүтүүтэ ол үһүн похоппут сағаланна. Күнгэ үстүү көһү туох баар сэпкин-сэбиргэлгин, рюкзакка уларыттар тағаскын, сухой паеккын, суунар тэрилгин о.д.а. сүкпүтүнэн, шинелин сууламмытын санныгар илиммитинэн сатыы айанныгы. Маннай ыарахан курдук этэ, оттон үөрэнэн, улаханлык сылайбат буолбуппут. Дьэ ити курдук Чехословакияны усталаан, бэрт үһүннүк айаннаан, икки ыйынан, атырдыах ыйын бүтүүтүгэр Венгрияҕа Сольнок куорат таһыгар сайынны лаабырынан олохсуйбуппут.

Похоппут устата араас кэрэ айылжалаах сирдэринэн айаннаабыппыт. Ол дойдулар дьикти үчүгэй айылжаларын көрбүппүт. Айаммыт устатын тухары оноһуулаах суолунан хаампыппыт. Суолбут икки өттүнэн араас отонноох мастар үүнэллэр, ойбоһоспутунан виноград, фрукта уонна бурдуктаах, кукурузалаах плантациялар быыстала суох тэлгэнэллэр. Ордук Братислава уонна Будапешт куораттар ортолорунан ааспыппыт, араас былыргы тутуулары, омуктары көрбүппүт өйбөр кытаанахтык хатаммыт. Чехословакия сиригэр олох куттала суох айаннаабыппыт. Олохтоох нэһилиэнньэ олус үчүгэйдик көрсөрө. Биир да иирсээн тахсыбатаҕа. Оттон Венгрияҕа атын этэ. Тонгуй собуһук көрсөллөрө, чаастан тэйбит саллааттары, офицердары өлөртүүлэрэ даҕаны. Ол күһүн мин станковой пулемекка иккис нөүмэринэн сылдыбытым. Пулемет станогун сүгэ сылдыһы туһугар эмиэ ыарахан этэ.

Ол сайыны, күһүнү быһа Венгрияҕа помещиктар сирдэрин үллэстии, биһиэнинэн этгэххэ земperedел бара турара, кылаассабай охсуһуу сытырхайбыт кэмэ этэ. Күһүн бастакы демократической быыбарга бэлэмнэнии охсуһуулаахтык ааспыта. Биһигини (армияны) быыбар дьыалатыгар орооһуман диэбиттэрэ. Сольнок куоракка күнүс Венгрия компартиятын плакаттара ыйаммыт буолаллара, оттон сарсыарда көрдөххүнэ — атын араас партиялар, ол иһигэр фашистской даҕаны хабааннаахтык ыңырыылар, мэтириэттэр баар буолаллара. Өлөрсүү даҕаны тахсара. Быыбар түмүгүнэн коммунистар кыайытара уонна бастакы демократической правительство тэриллибитэ. Кыһын Цеглед куоракка караульной сулуусаҕа турбуппут.

Кистээбэккэ эттэххэ, Союзтан сана танас-сап кэлбэт этэ, онон обмундированиебыт олус эргэрибитэ, алдьаммыта, бэл бэргэһэбитигэр сулус суох буолан кэнсиэрбэ баанкатыттан быһан онгосторбут. Аһылык үчүгэй. Дойдубутун - Союһу наһаа ахтыбыппыт. 1946 с. олунньу ыйга дойдубутугар киллэрэр буолбуттарыгар олус да үөрсүбүппүт.

Тимир суолунан кэлэммит, олунньуга Румыния территориятыгар бастакы ССРС Верховной Советын быыбарыгар коуластаабыппыт. Албаһаабат буоллахпына, генерал-полковниктар Жадовы уонна Желтовы быыбардаабыппыт. Кулун тутар ыйтан Украина Тараша диэн куоратын таһыгар балтараа ый кэрингэ буолбуппут. Онтон Белаь Церковь куорат таһыгар тохтоон, сайынҕа дылы олобуппут. Сайын дьэ олохтоох сирбитин булларбытара. Белоруссияҕа Полоцк куораттан чугас Боровуха I диэн тимир суол станцияҕа баар байыаннай чааска. Өссө сэрии иннигэр тутуллубут кирпиччэ казармалар бааллара. Манна биһиги десантниктар эрэ, 114-с гвардейской Венскэй салгын десанын дивизията турбута. Бу дивизияны мин сулууспалыыр кэммэр генераллар Иванов, Таверкаладзе уонна Казанкин хамаандаабытара. Генерал Казанкин кэлин дойдуга салгын десанын сэриилэрин командующайынан буолбута. 4 сылтан ордук сулууспалаабытым, эт-хаан өттүнэн сиппитим, байыаннай олоххо

буспутум-хаппытым, билиим-көрүүм хангаабыта, политической-общественной үлэбэ тардыллыбытым. Уус-уран литератураны, ордук классиканы, элбэхтик аабарым. Байыаннай-политической бэлэмнэнии туйгуна этим. Сулуусабынан саллаат лээмкэтин соспутум: парашютист-стрелок, зенитнэй пулемет наводчига, полковой медсанпункт санитары, суруксут эбээһинэстэрин толортообутум. Барыта 33 төгүл араас көтөр ааллартан түүн-күнүс парашютунан ыстаммытым. Ол кэлинги олохпор эр санаалаах, толлугаһа суох буоларбар көмөлөспүтэ чыхчы. Званием баара суоҕа ефрейтор. Кэлин младшай сержант, сержант эрэ этэ.

1947 сыл күһүн БСК(Б)П чилиэнигэр кандидатынан, 1948 сыл алтынны ыйыттан партия чилиэнинэн ылыллыбытым. Саллааттар ортолоругар агитаторунан, пропагандиһынан, комсомольскай, онтон партийнай тэрилтэ секретарынан талыллан үлэлээбитим. 1948 сыллаахха киэһээниги дивизионнай партийнай оскуоланы туйгундук үөрэнэн бүтэритим. Дивизия уонна армия хаһыаттарыгар корреспондентныбырым. Хапта да дивизия комсомольскай, партийнай конференцияларыгар делегатынан талылла сылдыбытым.

Ситиһиилээх сулууспам, активной общественной үлэм иһин харчынан бириэмийэлэргэ тиксэrim, иккитэ уопуска ылбытым. Биридэ Минскэй куоракка Пиэрибэй Маайдаабы парадка кыттыбытым. Онно П.К.Панаморенконы, маршал С.К.Тимошенконы илэ харахпынан көрбүтүм. Кэлинги 3 сылга байыаннай политической училищеҕа офицер үөрөбүр ыта сатаабыттарын буолумматабым. Дойдубун, дьоннорбун ахтарым бэрдэ.

Манна даҕатан эттэххэ, 1945 с. күһүн бастакы улахан демобилизация ытыллыбыта. Ол Венгрияҕа этэ. Учууталлар демобилизацияланаллар диэн буолта. Мин үөрэн-көтөн, штабка тийэн учараттаатым. Иннибэр турбут узбек саллаата дьиэтигэр барар буолан, үөрүүтүттэн дьиэрэнкэйдээн табыста. Киирбиппэр докуменнарбын көрөн баран, төттөрү быраҕан биэрдилэр: ыйаах дьайыыта 1925 с. төрүөхтэринэн бүтэр эбит. Хомойон-хоргутан ытамныйдым. Хайыахпыный, ол кэнниттэн 5 сыл устата сындылбанаах саллаат байыаннай сулууспатын бардабым дии. Ол эрэн сыл аайы И.В.Сталинҥа, М.И.Калининҥа, Белоруссиятаабы байыаннай уокурук командующайа маршал С.К.Тимошенкоҕа, Саха АССР үөрэбин министрствотыгар көрдөһүү сурук ытыгалыбырым. Онно эппиэттэр уокурук, армия штабыттан, М.И.Калинин приемнайыттан кэлээччилэр да, ис хоһоонноро биир буолааччы: ыйаах эйигин (1926 с. төрүөбү) хаппат диэн. Саха АССР үөрэбин министрствотын сэбилэниилээх Күүстэр министрстволарыгар ходатайстволара эмиэ хаста да аккаастаммыттар.

1948 с. сайын этэ. Литва территориятыгар Паланга куорат таһыгар Балтийскай муора биэрэгэр сайынҥы лаабырга олорон, зенитнэй пулеметунан араас сыаллары ытарга үөрэммитим. Онно инструкциялыыр

сыаллаах Прибалтийской байыаннай уокурук командующайа, армия генерала (кэлин маршал буолбут) И.Х.Баграмян кэлэ сылдыбыта.

1949 с. күһүн уопуска Ульяновской уобалаһынан, Иркутскийынан Чита куоракка тийэ кэлэ сылдыбытым. Ульяновской уобалас биир тыа оройуонугар миигин кытта сулууспалыыр саллаат табаарыһым дьонугар күүлэйдээбитим. Иркутскийга мединститутка үөрэнэр Бүлүү оройуонун оьолорун көрсүбүтүм, билигин сынныаланна олорор үтүөлээх врачтары С.М.Васильеваны, Е.Д.Афанасьеваны уонна кэлин уһуннук министрээбит П.А.Петровы. Онтон Чита куоратыгар штаб офицерын Г.И.Чиряевы, бөдөн художник буолар талааннаах Ньурба уола саллаат И.А.Афанасьевы көрсүтэлээбитим. Ити сырыбын Г.И.Чиряев туһунан кинигэ суруйан турабын.

Онтон 1950 с. саас дойдубар (Бүлүүгэ, Үөһээ Бүлүүгэ) уопускаба кэлэн барбытым. Армияба барарбар билсибит кыыспын учуутал М.А.Черепанованы кэргэн ылаат, төннүбүтүм. Күһүнүгэр өр күүтэн дьэ демобилизацияламмытым, дьиэлээбитим. Дивизия политуправлениетын аатыттан махтал грамота биэрбиттэрэ. Төһө да уһуннук саллаат кытаанах олобун, алта сылтан ордук кэмнэ, ааспытым иһин, Советской Армия миигин эт-хаан, өй-санаа, билии-көрүү өтгүнэн буһарбытыгар мунгура суох махталлаахпын. Бастакы комсомольской-партийнай салайар уопшту эмиэ армия кэккэтигэр инэриммитим.

Бүлүүгэ кэлээт, үлэбин партия райкомун аппаратыгар пропагандист дуоһунаһыттан сабалаабытым. Үлэм ыстааһа сулууспалаабыт сылларбын ааһан, 53 сыл. Уһуннук комсомольской, советской-партийнай, хаһаайыстыбаннай салайар үлэлэргэ сылдыбытым. Ол иһиттэн 28 сылым Саха сиригэр Уһук хоту оройуоннарын социальнай-экономическай сайдыыларыгар анаммыта. Компартия чилиэнэ буолбутум 51 сылын ааста. Советской Армия, комсомол, партия сөптөөх иитиилэрин ылынан, дьон кэккэтинэн үлэлээн кэллим. Төрөөбүт Саха сиригэр, кини туругурабыгар күүһүм кыайарынан, өйүм хоторунан сулууспалаабышпын ээ диэн бэйэм уһун олобум үрдүк мындаатыттан анааран көрөн баран саныбын.

Фронна бииргэ тийибит сахалартан билигин, бэйэбит билэрбитинэн, үһүөйэхпит. Н.И.Алексеев, С.Г.Габышев уонна мин. Оҕо эрдэхпиттэн атаһым-доброрум Николай Иванович Алексеев, үрдүк үөрэхтээх учуутал, комсомольской-партийнай үлэһит, өр кэмнэ республикатаабы «Билии» обществоны салайбыта, сэрии инбэлиитэ. Билигин Дьокуускайга олорор.

Түмүкпэр, эдэр ыччакка кырдыбаас көлүнэ тулуурун, дьулуурун, хорсун быһыытын, Ийэ дойдуга бэриниилээхтэрин, үлэбэ холобурдарын утумнуургутугар ынырабын. Кэлэр кэнчээри ыччаты эбэлэргит, эһэлэргит үтө быһыыларыгар, кинилэр сырдык мөссүөннэригэр сүгүрүйэр буоларга иитэргитигэр ис сүрэхпиттэн баһарабын.

1999 сыл, сэтинньи, Дьокуускай куорат

КОРОТКО О СВОЕЙ РАБОТЕ В АБЫЙСКОМ УЛУСЕ

В 1968 году после неудачной районной партийной конференции Обком КПСС меня, инструктора отдела пропаганды обкома, рекомендовал председателем исполкома Абыйского райсовета народных депутатов. Со мной приехал мой бывший комсомолец по Вилуйскому району Климентий Егорович Иванов и был избран вторым секретарем райкома КПСС. Сессия районного Совета от 1 апреля 1968 года избрала меня председателем исполкома райсовета. В своем выступлении перед избранием я перед собой поставил задачу решить три капитальных вопроса: построить новый районный центр, улучшить породность крупного рогатого скота, тем самым поднять сельское хозяйство района и освоить Краснореченское месторождение каменного угля. Я проработал более шести с половиной лет в этом благодатном крае на этой должности и успешно реализовал две первые задачи.

Самым значительным было строительство нового райцентра - поселка Белая Гора на пустом месте. Это дело требовало от меня вложения всех сил, знаний и возможностей. Я лично занимался составлением проектов постановлений ЯАССР и его многих распоряжений относительно строительства райцентра, основное время при командировках в Якутск уделялось постановке и решению вопросов проектирования, финансирования и строительства жилого фонда социально - культурных и производственных объектов. Почти каждый раз принимались протоколы совещаний при заместителе председателя СМ ЯАССР Охлопкове Н.С. с участием соответствующих заказчиков, подрядчика (трест «Якутсельстрой») и Госплана. В районе на базе стройучастка был создан мощный ПМК во главе с замечательным строителем И.Н.Ефимовым. Райком КПСС и райисполком смогли мобилизовать необходимые финансовые, материальные и кадровые ресурсы района на строительство Белой Горы. Впервые в истории Якутии за рекордно короткий срок (пять лет) был в основном построен новый благоустроенный поселок Белая Гора и перенесен туда райцентр из п. Дружина. Это характерно на фоне прекращения строительства центра Среднеколымского района на

местности Лобуя и приостановления постановки вопроса о переносе центра Усть-Алданского района из Борогонцев в Соттинцы. ПМК был дружным интернациональным коллективом, где выросли замечательные инженерно-технические кадры Иван и Леонид Старовойда, Г.П.Максимов, А.А. Чирков и др. и строители Н.А.Суздалов, И.П.Ефимов, Н.И.Постников, С.А. Трушков и другие. ПМК неоднократно награждался переходящим Красным Знаменем в масштабе района и республики, всегда был в передовиках социалистического соревнования.

Вторая задача по поднятию сельско-хозяйственного производства за период моей работы (1968 -74 гг) также была решена. Повсеместно была внедрена высокопродуктивная симментальская порода КРС. Резко повысились надои и мясопродуктивность скота. Совхоз «Абыйский» стал одним из передовых за полярным кругом, часто занимал призовые места в республиканском соцсоревновании, занимались улучшением качества мяса оленей, скрещивая с оленями таежной зоны, например, из Горного района. Продолжалась традиция по расширению лугов и пастбищ путем спуска озёр и борьбы с тальниками. Постепенно улучшались качественные показатели и по лошадям, и оленеводству, а также по звероводству и пушнозаготовкам. В те времена рука об руку работал с такими замечательными руководителями сельскохозяйственных предприятий, как директора совхозов В.П.Петров, П.Г.Корякин, управляющие отделениями Н.С.Ребров, П.К.Ефимов, В.К. Слепцов, бригадиры А.А.Суздалов, И.И.Черемкин, специалисты сельского хозяйства Н.Д.Слепцов, Я.П. Ефимова, В.Н.Ребров, П.Н.Никулин и другие. Директорами совхозов в другие районы республики были выдвинуты В.Б.Кайгасов, И.А. Саввинов и В.Н.Ребров. С благодарной памятью вспоминаю передовиков производства: доярок Е.Н.Никулину, Е.А.Банщикову, В.В.Стручкову, коневодов П.Н.Корякина, Г.М. и П.М. Жирковых, звероводов И.Е.Стручкова, Т.Слепцова, охотников Михаила и Степана Жирковых, М.Корякина, В.Новикова и других. Сельская молодежь жила под девизом: школа - производство - ВУЗ.

Выполнить третью задачу - освоение Краснореченского месторождения каменного угля не хватило времени. Вопрос перед Правительством ставился, в целом был поддержан, велись конкретные переговоры с управлением топливной промышленности республики (Павлов В.Г.), с 1975 года управление должен был приступить к составлению ТЭО (технико - экономического обоснования). К сожалению, впоследствии это дело оказалось приостановленным.

Постоянно повышался уровень организационно - массовой работы сельских Советов. Работали в основном кадры работоспособные, знающие свое дело. Хочу выделить среди них Е.Н.Ильяхову, П.Г.Слепцова, К.М.Жиркова, С.С.Соломова, А.А.Соломова. Председатель исполкома Сыганнахского сельского совета Е.Н.Ильяхова участвовала во

всесоюзном совещании советских работников, избиралась депутатом Верховного Совета ЯАССР, была награждена орденом «Знак Почёта». Уважаемыми людьми в наслегах были секретари исполкомов М.Н.Слепцова, М.Н.Никулина, Роза Иванова, К.П.Бережнов.

В конце должен заметить, что в подъеме социально - экономического развития Абыйского района за 1968 - 74 гг. решающее значение имела дружная работа руководства райкома КПСС и райсовета народных депутатов по мобилизации трудящихся на решение стоявших перед нами задач, широкая массовая работа среди всех слоев населения. Все Советы, партийные организации в то время очень близко стояли к народу, жили их жизнью и их заботами.

Вспоминаю дружную работу с I секретарями РК КПСС А.Н.Степановой и К.Е.Ивановым, с моими заместителями в разное время Б.Д.Слепцовым, М.Н.Корякиным, П.Г.Корякиным и К.Н.Хабаровым.

При нас были подобраны и выдвинуты кадры районного масштаба и при нашем отъезде руководство района стало чисто местным. Это: Б.Д.Слепцов, К.Н.Хабаров, Ю.М.Жирков, А.А.Суздамов и другие.

Капитальное строительство велось не только в Белой Горе, но и во всех селах. Так, в Сыаганнахе построили здание школы, магазин, авиаплощадку, коровники, были построены типовые здания сельсоветов (Сыаганнах, Абый, Олбут), составлена проектно-сметная документация участковой больницы. В селе Абый построены здания детсада, магазина и 8-квартирный жилой дом, составлена проектно-сметная документация СДК, в Кэбэргэне -- здание, приспособленное для школы, готовился проет типового школьного здания, в Суторохе -- здание 7-летней школы, комплекс зверофермы и т.д.

Расширялась сеть школ и больниц. Так, при моем приезде была одна средняя школа и одна восьмилетняя (Мугурдах), не было участковых больниц. За 1968-74гг. открылись средняя школа в Мугурдахе, восьмилетняя — в Абые, Кэбэргэне, Суторохе, участковые больницы в Абые и Кэбэргэне, ФАП в Оттох-Атахе.

г.Якутск. май 2002 г.

О ЖЕНЕ И ДРУГЕ

Мария Алексеевна Черепанова по неточным данным родилась 25 декабря 1925 года в г.Вилуйске (метрика не была найдена). Ёе родители были выходцами из бедных семей, неграмотными. Отец — Алексей Иванович Черепанов в молодости батрачил у купца Расторгуева, по-русски говорил неплохо. Говорят, в молодости был очень шустрым, боевитым человеком. Много ездил на перевозках в «тайгу», т.е. в Алдан и Бодойбо. Мать — уроженка I Чочунского наслега, сахалярка, Фекла Константиновна, тоже долгое время была стряпухой в доме Расторгуевых и вышла замуж за Черепанова, который был намного старше её, в очень молодом возрасте. В начале тридцатых годов несколько лет проживали в Далыре (Верхне-Вилуйский район), когда дети, кроме старшей Паши, ещё не учились. Потом окончательно поселились в г.Вилуйске, построили собственный дом. Этот дом стоял на берегу протоки реки Вилуй, по бывшей улице Чернышевского, 22 (теперь улица имени Г.И. Чиряева). Дом был небольшой с некапитальной перегородкой, очень аккуратный (кухня - прихожая, зал и спальня) с сениями и капитальной кладовкой (летней спальней). Позже в 60-е годы их дочь Паша продала дом с усадьбой. Новые хозяева домик снесли и построили на его месте новый. В этом доме прошло детство, юность и начало трудовой деятельности нашей мамы Маруси (так её звали родители, родные и все друзья, знакомые, и, конечно, мы — я, дети и мои родственники).

Несколько слов о родителях Маруси. Алексей Иванович был очень общительным, обходительным человеком. Хотя он был неграмотным, общался, водил приятельские отношения с интеллигентными, а иногда и с высокопоставленными в районе людьми (прокурор Алексей Павлов, учитель Илья Попов и др.). В этом помогало ему и сносное знание разговорного русского языка.

А бабушка Фекла Константиновна была вечной труженицей,

известной в городе чистовкой и мастерицей готовить различные блюда. Помнится она мне всегда с тряпкой в руках, вечно что-то чистящей, вытирающей и моющей. Она с нами жила в Абые очень поддержала нас и помогла. Вынянчила много внуков, в том числе и наших детей. Наша вечная благодарная память!

Старики были относительно долгожителями. Дед умер в 1953 году в возрасте 80 лет. К сожалению, из детей никто не дотянул до этих лет, значит, им не был передан ген долголетия от родителей. Совместных детей было четверо: двое девочек и два мальчика. Старшая из них Паша имела начальное образование, рано пошла работать. Всю жизнь работала в одном предприятии -- районной типографии наборщицей. Она считалась всегда хорошим работником, избиралась депутатом Горсовета, часто награждалась, самая значительная из них -- орден Трудового Красного Знамени. Родила шестерых детей, пять мальчиков и девочку. Муж её Егор Иванов, уроженец города, тоже сахалярской крови, рабочий, был способным столяром и плотником. Второй была Маруся. Третьим был Николай (Ким). Он был очень шустрым, способным к учебе парнем. Но будучи в Якутске, сошелся с несовсем здорового поведения парнями, постепенно втянулся к алкоголю и погубил все хорошие качества. Был разнорабочим, родил четверых детей, рановато умер. Дети живы, работают, семейные. Дочь Наташа имеет педагогическое образование, работает в аппарате Президента республики, на хорошем счету. Младшим был Семен (звали Маем), был очень хорошим человеком, скромным, человечным. Из армии приехал без ноги, женился на татарке, родил четверых детей, работал киномехаником. Видимо, инвалидность его очень морально давила и он не выдержал, в 1964 году совсем молодым утонул в озере Сайсар, в Якутске. Ещё была девушка от первой жены дедушки, которая в годы войны была мобилизована на трудфронт, вроде рыбачила на Севере и пропала без вести.

Интересно, что Мария и Николай были отцовской (якутской) крови, а Паша и Семен материнской крови, сахалярской.

Мы (я и Маруся) познакомились под весну 1944 года, когда учились в Вилуйском педучилище. Я впервые её заметил, когда она ходила на лыжах на уроке физкультуры. Наверное, я тоже приглянулся, мало помалу начали знакомиться. Я учился в последнем третьем курсе, а она во втором. Тогда я был совсем мальчиком, маленький ростом, худой и плохо одетый. Маруся по тому времени, как мне казалось, одевалась сносно, все же городская. В те времена молодежь была очень скромной и застенчивой, даже стыдились своих симпатий. Тогда основным каналом знакомства и передачи любовных чувств была переписка через особо доверенных друзей -- «почталыонов». Моим связным был Электиров Матвей, учившийся в одном курсе с Марусей, а у неё -- подруга Аня Буслаева, тоже учившаяся с ней вместе. Больше всего боялись того, что

кто-то узнает, кому-то попадет наша записка: любопытных было предостаточно. В первый раз мы гуляли тоже хоронясь, перед Первомайскими праздниками. Назначили встречу в парке, на ёхаре (осуохае), оттуда под ночь незаметно (нам так казалось) ушли, по Пионерской улице пришли к берегу Вилоя, спустились к реке по кромке льда, пошли к протоке и в устье протоки на перевернутой лодке сидели часа два. Был ещё снег, местами проталины, было холодно, а мы одеты были плохо, замерзли порядочно. В другой раз мы сидели во дворе их дома, за домом был большой короб (хоппо), на нем коротали ночь. Вдруг пришла сестра Паша и нас увидела. Нам хотелось сквозь землю провалиться, так испугались. Она ничего не сказала, видимо, сама пришла из гулянки в парке. Нам тогда было уже по 18 лет, но держались совсем как дети-подростки. Записки передавались почти каждый день. Когда стало тепло, я специально проходил по улице до городской столовой и медленно возвращался, Маруся, увидя в окно, выскакивала во двор и выглядывала через забор. Мы быстренько обменивались записками. Вот так продолжалось до самой весны, до конца учебного года. После экзаменов Маруся уехала в Нюрбу на лечение, там был тубдиспансер. Я проводил её на пароходе, её сопровождала тогда молодая А.Г.Жиркова. Мы попрощались, думая, что я поеду в армию, и неизвестно было когда ещё встретимся. Это было где-то в конце июня. Я остался досдавать государственные экзамены, затем экзамены по факультативу.

И вот, я благополучно всё сдал, получил аттестат учителя и справку об окончании факультатива. И меня призвали в армию, я очень скучал. Вдруг за день или за два до нашего отъезда приехала Маруся из Нюрбы, душа не вытерпела и сбегала из диспансера. Мы были очень счастливы, она приходила в среднюю школу, нас не выпускали из двора и нам приходилось разговаривать через решетку забора. Во второй декаде июля мы выехали на пассажирском пароходе, по-моему, «Лермонтов». Призванных в армию провожал весь город. Меня проводила Маруся, стоя на палубе парохода. Мы попрощались, дав друг другу обещания не забывать, писать и помнить. Она мне подарила самодельный носовой платок, вышив на ней теплые слова. Ее платок и фотографию я носил в нагрудном кармане долгих шесть с лишним лет и этот платок сохранился по сей день, ему 51 год. Вот так мы надолго расстались, крепко любя друг друга и не зная, встретимся ли еще. Это было незабываемое прощание, но мы не плакали, может предчувствовали, что встретимся.

За все годы армейской службы мы переписывались непрерывно. Хранили письма, как частицу самого себя. Маруся хранила мои письма за наличником окон. Все письма сохранились по сей день. Думаю, наступающим летом подшить их в хронологическом порядке. Может, после нас дети будут читать и что-нибудь поймут о любви и верности отца с матерью. Я ей писал из Мальты (Сибирь), с поезда по пути на

западный фронт, из Германии, Венгрии, Украины и Белоруссии. Она мне дважды высылала свои фотографии, также и я ей. Мне так хотелось поехать на Родину к Марусе, что я долгих 6 с лишним лет терпеливо нес на себе солдатскую ношу (службу) и ежегодно отказывался от предложений поступить в военно-политические училища.

После войны Маруся связалась с моими братьями и родителями, переписывалась и даже иногда кое-чем помогала, хотя и сама жила почти в бедности. Ведь мы же были только влюбленными, непоженившимися. В наше время какая невеста поступила бы так благородно.

И, наконец, 22 мая 1950 года (Николин день) приехал в Вилуйск, в отпуск. Шел ледоход и пришлось вынужденно провести целые сутки за рекой в Тойон Хонуу. Как только поредел ледоход, очень рискованно переправил на лодке перевозчик Максим Ноговицын. Несмотря на участвовавший ледоход, отталкиваясь шестами от льдин, пристали к устью протоки. Там меня ждал отец Маруси. Я из Иркутска отбил телеграмму о своем вылете, и старик ежедневно поджидал меня. И правильно сделал, а то я не знал, где остановиться. Встреча была самая теплая, любовная. Я впервые познакомился со стариками, хотя я их видел издали еще до армии. Я пробыл, кажется, дней 10, не более. Мы стали мужем и женой, зарегистрировались в ЗАГСе 29 мая 1950 года. Свадьбы не было, так как у нас не было средств, в те послевоенные годы вообще не было привычки справлять свадьбы. Мой скромный солдатский подарок состоял из платка и капроновых чулок. А Маруся мне через мастера-швеи сшила из добротного черного сукна костюм. Отрез на него она купила заблаговременно до моего приезда. Это был мой первый в жизни костюм, который я носил очень долго, в качестве выходного. Впервые сфотографировались у частного фотографа Лапшарова, я в военной форме.

Вернувшись обратно сперва на пароходе, затем поездом, прибыл в свою часть (Белорусская ССР, Полоцкая область, станция Боровуха I) в июле, месяца через два демобилизовался и в конце сентября уже был дома. Так началась моя долгожданная гражданская жизнь. В городе не было места по моей специальности, и по поступлению партийной учетной карточки меня приняли в райком партии штатным пропагандистом, то есть инструктором по пропаганде. В то время Маруся работала в детдоме воспитателем. Осенью 1951 года мы переселились в общежитие райкомовцев, жили в одной комнате. Вход со двора был общий, и мы проходили через кухню-столовую другой семьи. Жили бедно (по сегодняшней мерке), из мебели имели только полутораспальную кровать, купленную Марусей по случаю нашего брака по блату, через приятеля стариков — рабочего склада райпотребсоюза Захара (Сыппараах). Но мы были молоды и счастливы. 15 апреля 1952 года родился сын Леня. У него с рождения был сильный диатез, который мучил его до школьного возраста. Мы, видимо, не умели тогда как следует ухаживать, лечить.

Чем только его не лечили, все бесполезно. И, конечно, питание было недостаточное. В те годы Маруся доучивалась в училище. Она по болезни в 1945 году не сдавала госэкзамены и получила аттестат учителя только в 1953 или 1954 году.

В связи с моим вызовом летом 1955 года переехали в Верхневиллюйский район, в село Дюллюкю. Там я около 2/3 учебного года работал в школе преподавателем в старших классах. Жили с моими родителями в отдельном доме. В апреле меня забрали на работу в райком партии в село Верхневиллюйск. Маруся переехала после окончания учебного года, тогда была беременна. В Верхневиллюйске жили в половине двухквартирного дома в одном дворе с семьями Г.И.Чиряева и С.Н.Платонова. 26 июля 1956 года родилась дочка Юлия. Юлия тоже была с диатезом, но только до 2-3 лет. Мы были уже более опытными по уходу и кормлению ребенка с диатезом. В 1957 году меня направили на учебу в Высшую партийную школу в г.Красноярск. В течение этих четырех лет вся тяжесть домашнего хозяйства, уход и воспитание детей легла на плечи жены.

По специфике моей руководящей, партийной и советской работы мы очень часто переезжали из одного места в другой, из района в район. Жили в Виллюйском, Верхневиллюйском, Саккырырском, Абыйском, Усть-Майском районах и, наконец, в г.Якутске. По моим подсчетам мы переезжали из одного места в другой 10 раз. Говорят, что один переезд равняется половине пожара. Вот судите сами, сколько раз нам пришлось заново обосноваться, почти все заново покупать, вновь и вновь привывать к новому месту, новым условиям, новому коллективу, новым людям. И опять-таки основную тяжесть всего этого переносила наша мама. И Мария Алексеевна ни разу не возразила моим назначениям и нашим частым переездам. Конечно, я советовался с ней о предстоящих изменениях, и она всегда соглашалась.

Приходилось жить в трудных условиях. В Саккырыре (с.Батагай Альта) жили в очень холодном доме, приходилось в день по два-три раза топить две печи. За зиму истопили 5-6 тракторных саней дров. Дети были маленькие, Леня ходил в детсад. В первую зиму с нами жил мой отец. Он нам здорово помог, быстро знакомился с людьми, особенно с пожилыми, и те помогали мясом. При всей нашей жизни мы жили в относительно хороших благоустроенных квартирах только в п.Солнечный (Усть-Майский район) и в г.Якутске. Очень хорошо жили в Абыйском районе (6,5 лет), у нас у всех остались только хорошие воспоминания. Мне кажется, это были самые хорошие, удачные годы нашей жизни. И я работал очень энергично, активно, не жалея своих сил и знаний. Район вышел в число передовых среди северных районов республики. И здоровье наше там улучшилось. Был построен новый районный центр, современный поселок Белая Гора, каковых и сейчас нет в северных

сельских улусах. И работа шла по душе, и здоровье, и настроение были соответствующие. С населением, с народом жили в ладу. Тогда мы дружно работали с Анастасией Никифоровной Степановой, Климентом Егоровичем Ивановым, Будимиром Дмитриевичем Слепцовым, Михаилом Николаевичем Корякиным и другими. Там прекрасная природа и народ. Наша бабушка и мама Мария Алексеевна была вечной трудягой, практически мы не знали, когда бы она была без дела, отдыхала только ночами, была очень аккуратной и чистоплотной, славилась кулинарными способностями. Она не любила ходить по поликлиникам и вообще принимать лекарства, хотя с детства была хилой, худощавой. Наша мама по части аккуратности, по чистоплотности, трудолюбию и кулинарным способностям пошла в свою маму — нашу бабушку, прабабушку Феклу Константиновну. Она умела многое: хорошо готовить, шить, вязать, вышивать, а когда надо — класть печи, столярничать. Жаль, что все это хорошее не передалось детям. Их мы не приучили к работе и умению. Конечно, плохо. Мама была прямой, честной, принципиальной. Иногда жесткой. Характер был не «сахар». Но она добросовестно несла свой крест ради меня, ради детей и всей семьи.

Если бы не она, стал бы я тем, кем стал, достиг бы я того, чего достиг в жизни? В том, что я был секретарем райкома ВЛКСМ, райкома КПСС, председателем исполкома райсовета ряда районов, работал в Обкоме КПСС и Совете Министров ЯАССР, получил высшее партийное образование — во всем этом искреннее понимание и поддержка моей Маруси, в значительной степени ее заслуга.

При жизни я не всегда воздавал ей должное, не всегда тепло и нежно относился к ней, не всегда оказывал внимание и доброту в той большой мере, чего она, безусловно, заслуживала. Это относится и к Лене с Юлией. Задним числом мне становится неловко. В этом сказались жесткое воспитание моих родителей, обусловленное очень бедными и трудными условиями их жизни. Но мы любили друг друга от начала до конца, у нас не было крупных ссор, поддерживали, понимали друг друга.

Марии Алексеевне было оказано очень мало почестей, не было больших наград. Она награждена тремя медалями, почетным знаком «Отличник Просвещения РСФСР». Избиралась депутатом сельского Совета. В юности была пионерским и комсомольским активистом, многие годы работала старшей пионервожатой в школе. Около сорока лет жизни посвятила воспитанию и обучению детей во многих районах и школах Республики. Если бы работала постоянно в одном месте, заслужила бы больше признаний.

Детям и внукам своим я наказываю не забывать и помнить свою бабушку, которая нянчила почти их всех, отдавала теплоту своей души желая, чтобы они стали здоровыми, счастливыми и трудолюбивыми людьми. Желаю вам воспитать в себе лучшие качества и черты характера

вашей бабушки — Марии Алексеевны.

Она долгие годы болела базедовой болезнью, и вследствие того, что не смогли вовремя оперировать, наша любимая мама и бабушка умерла 21 сентября 1994 года в 0 часов 5 минут в г.Якутске. Никогда не надо давать любой болезни запускаться, превратиться в хроническую, надо закалять себя физически, строго придерживаться режима дня и еды.

Мы прожили в любви и согласии около 45 лет. Родили мы мало детей, специально себя ограничивали. Все это было связано со спецификой моей ненормированной работы, связанной с частыми и долгими командировками и многолетней учебой. Но что было, то было. Его не повернешь обратно и не начнешь заново.

Я благодарен судьбе, подарившей мне мою Марусю, и счастлив тем, что мы прожили в мире и согласии четыре с половиной десятилетия.

Светлая память о нашей маме и бабушке Марии Алексеевне Яковлевой — Черепановой вечно будет жива в наших сердцах от поколения в поколение.

Любимый и любящий муж и друг Николай Никитич Яковлев

ӨССӨ ҮҮНЭР, САЙДАР КЭСКИЛЛЭЭБЭ

1967 с. тохсунньутугар миигин Үөһээ Бүлүүгэ партия райкомун иккис секретарынан үлэлии олордохпуна, ССКП обкомун пропагандаҕа отделын инструкторынан көһөрөн ажалбыттара. Өр тутуохпут суоҕа, оройуонга ыгытыахпыт диэн сэрэппиттэрэ. 1968 с. санатыгар оройуоннарга парийнай конференциялар ытыллыбыттара. Абый оройуонугар партийнай конференция улахан айдааннаахтык ааспыта. Бастакы секретардарын А.А.Слепцовы партийнай актив, үгүс делегаттар утарбыттарын үрдүнэн, партия обкома күһэйэн, иккиһин куоластаппыттара даҕаны, син биир талыллыбатаҕа. Райком бастакы секретарынан райисполком председателинэн үлэлии олорбут Анастасия Никифоровна Степанова буолбута. Оройуон исполком председателэ уонна райком иккис секретара суох хаалбыта. Кулун тутарга партия обкомугар миэхэ Абыйга райсовет исполкомун председателинэн сөбүлэхэрбэр эттилэр. Ол конференция айдаанын истэ-билэ сылдьан, ытырыктата да санаатарбын, урут Саккырыыр оройуонугар райисполкомна председателлээбит опыттаах буолан, сөбүлэспитим. Райком иккис секретарынан үлэлии барарга Хабаровскайдаагы үрдүкү партийнай оскуоланы бүтэрээри сылдьар Климентий Егорович Иванов сөбүлэнгин ылбыттар. Мин оройуон туһунан букатын билбэппин. Билэр дьонум диэн А.Н.Степанова, комсомолга үлэлии сылдьан көрбүппүнэн, Хабаровскайдаагы үрдүкү партийнай оскуолаҕа икки сыл биир бириэмэбэ үөрэмиппитинэн уонна оройуоннаагы эргин хонтуоратын (Колымторг) директора П.Г.Корякин. Кинини кытта партийнай оскуолаҕа 4 сыл бииргэ үөрэмиппит.

Кулун тутарга обкомтан И.А.Матвеев уонна В.Г.Лыглаев Абыйга баран, райком пленумун ыыппыттара. Онно райком састаабыгар кооптациялаабыттара, Климентий Егоровиһы иккис секретарынан талларбыттара. Оттон миигин оройуон Советыгар Оттоох Атахтан депутатынан туруортара уонна муус устар 1 күнүгэр сессиянан исполком председателинэн талбыттара. Дьэ итинтэн ыла мин алта аңар сыллаах оройуон Советын салайар үлэм саҕаламмыта.

Ити үһүн кэмнэ Абый оройуонун тыатын хаһаайыстыбата, тутуута, пароходствота, үөрэхтээһин, доруобуйа харыстабылын, культуратын ситимнэрэ, эргиэнэ, дьиз-уот коммунальной хаһаайыстыбата, сибээһэ

Н.Н.Яковлев - Аҗа дойду улуу сэрритин кыттыылааҕа

Оройуон булчуттарын слета.
(1971 с.)

Н.Н.Яковлев, К.Е.Иванов Абыйдаабы райисполком
аппаратын кытта.

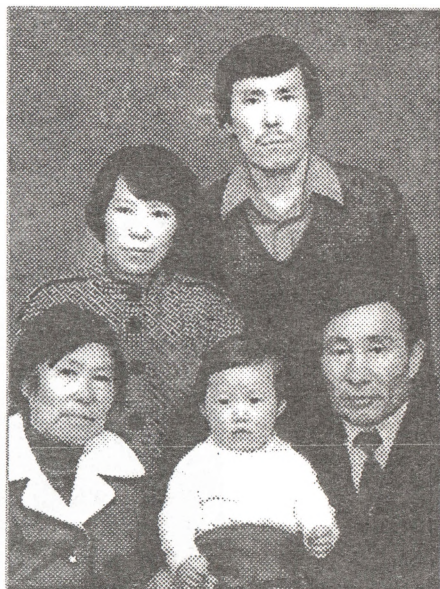
Н.Н.Яковлев кэргэнинээн Мария
Алексеевнанын. Солнечнай бөһ. (1976 с.)

Абыйдаабы МПМК 25 сыллаах үбүлүүйүгэр
Б.Д.Слепцовтуун. (1987 с.)

Армияға сулууспалы
сылдын (1948 с.)

Н.Н.Яковлев дьиэ кэргэнэ

Н.Н.Яковлев абыйдары кытта Дьокуускайга

биллэрдик сайдыбытгара. Оройуон республикаҕа бастыгнар кэккэлэригэр киирбитэ.

Саамай дьохуннаах ситиһиитинэн оройуон саҥа киинин, Үрүн Хайаны, кылгас болдоххо тутан, көһөрүү буолбута. Бу сылларга ситиһиилээхтик үлэлиирбитигэр оройуон партийнай-советскай актива улахан тирэх буолбута. Өйдөһүүнү, уопсай тылы түргэнник булбуппут. Бары тэрийэр, салайар, дьаһайар үлэбэр сыаната суох көмөнү райисполком чилиэттэрэ, райсовет депутаттара, нэһилиэк советтара, тэрилтэлэр салайааччылара, исполком аппаратын үлэһиттэрэ уонна партийнай актив онгорбуттара. Бу ахтыбар кинилэртэн сорохторун аатын чорботон бэлиэтиэхпин баҕарабын. Солбуйааччыларым Будимир Слепцов, Михаил Корякин, Константин Хабаров, салаалар сэбиэдиссэйдэрэ Александра Чиркова, Степан Афанасьев, Степан Басыгысов, исполком секретара Иннокентий Слепцов, олохтоох советтар салайааччылара Екатерина Ильяхова, Константин Жирков, Пантелеймон Слепцов, тэрилтэ салайааччылара Илья Ефимов, Петр Корякин, Анатолий Кубашевскай о.д.а.

Олортон биир эдэрдэрэ уонна чабылхайдара — Константин Николаевич Хабаров. Кини үрдүк физико-математическай үөрэхтээбэ уонна Дружина орто оскуолатыгар уопуттаах, кэскиллээх учууталынан биллэрэ. Эдэр сылдьан комсомолга уонна тыа кулуубугар үлэлээн, дьону кытта тэрийэр үлэни ытарга уопуттаах этэ. Активной позициялаах коммунист.

1969 с. оройуонна норуодунай хонтуруол комитетын председателигэр штат бэриллибитэ. Партия райкомунан эппиэттээх үлэбэ Константин Николаевич анаммыта. Ити киниэхэ сөптөөх үүнүү уонна эдэр кадр бириэмэтигэр табыгастаахтык сүүмэрдээһин холобура этэ.

Урут кинини соччо билбэт буоламмын, ордук болбомтолоохтук сыһыаннаһарым, кэтээн көрөрүм, соруудахтары толоруутун хонтуруоллуурум, наадалаах түгэnnэргэ сүбэлиирим. Бастаан билсигэрбэр, кэпсэтэрбэр тонуй соҕус киһи дуу диэн өйдөбүл үөскээбитэ, хайдах эрэ кэтэнэр, аһылла охсубат курдуга. Костя орто унуохтааба, сырдык, төгүрүк соҕус сэбэрэлээбэ, үрдүк сүүстээбэ, онтуката кэлин тараҕайга кубулуйуох чинчилээбэ. Сыһыа билсигэн истэбим аайы бу кэпсээннээх-ипсээннээх, сорох түгэnnэргэ өссө көрдүбүөстээх, ханнык да кэтэх санааны тутта сылдьыбат көнө, аһаҕас дууһалаах, олохтоох тыллаах-өстөөх, онто хаһан да дьыалаттан арахсыбат, наада буолабына тыйыс, дьиппиэн да буолары сатыыр табаарыс буоларын билбитим, өйдөөбүтүм.

Кэлин тыа хаһаайыстыбатын управлениетын начальнигынан анаммыта, миэхэ солбуйааччы буолбута. Үлэтигэр дьохуннаахтык сыһыаннаһара, ирдэбиллээбэ, бэйэтэ дьиссипилиинэлээбэ уонна ону атыттартан ирдиирэ. Миигин кытта үлэлээбит сылларыгар салайааччы

быһытынан лаппа үүммүтэ, уопутурбута.

1974 с. сайыныгар оройуон киинэ Дружинаттан Үрүҥ Хайаба көһүүтүн бастагы кэрдиинин тэрээнин боппуруостарынан оччолорго райком иккис секретарынан үлэлиир Б.Д.Слепцов, норуодунай хонтуруол комитетын председателэ К.Н.Хабаров быһаччы дьарыктаммытара, олус эппиэттээхтик сыһаннаспытара уонна үчүгэйдик чочулан бэлэмнэммит боппуруоһу райком бюротун, райсовет исполкомун холбоһуктаах мунһабар киллэрэн бигэргэппиттэрэ. Мин ити кэмнэ сэбиэскэй, партийнай, хаһаайыстыбаннай үлэлэргэ балай эрэ эриллибит, буспут-хаһыт киһи, эдэр салайааччылартан чаччы астыммытым, оройуон үрдүкү салалтатыгар үлэлиир олохтоох кадрдар бэлэм буолан эрэллэр диэн түмүккэ кэлбитим. Ол сөптөөбүн сотору олох көрдөрбүтэ, кэлэр сыллар туоһу буолбуттара.

Константин Николаевич айылҕаа сылдыарын наһаа сөбүлүүрү, булчут этэ. Сынныалан бириэмэҕэ олус көрдөөх, көхтөөх буолаачы. Кини көрүдүөстээх кэпсээннэриттэн күлэн-салан, сылаабытын таһаарбыт, чэлчирибит. Костя анекдоттары, ордук олохтоох көрүдүөстэри кэпсиригэ маастар этэ. Дьиибэ-хообо тыллаах-өстөөх, быһыылаах-таһаалаах, норуот номоһор кирибит дыоннор былыр да, быйыл да Абыйга элбэхтэр. Анаан дьарыктаммыт, хомуйбут буоллар кинигэ суруйуохха сөп. Костя биир дойдулаахтара Улахан Дайдыкаан, Ачаан, Холлой, Дьэрэкээн, Уордаах уол, Ньюкулай Ильяхов, Хобороос, Быллай Ньюкулай уо.д.а. эппиттэрин, хохуйбуттарын, ыллаабыттарын уонна кинилэр тустарынан араас кэпсээннэри, көрдөөх түбэлтэлэри олус да тупсаһайдык, бэйэтэ эбэн-сабан, кэпсиир буолара. Билигин да хойут буолбатах — Н.Н.Ребров олору барытын түмэн, чочуйан сурукка-бичиккэ киллэрэн, дойдутун дыонун элбэх номохторун үйэгитэн, кэнчээри ыччакка тириэрдэн, норуотугар улахан үтүөнү оноруон сөп этэ.

Көстөкүүн биһикки хардарыта сыһыаммыт мин Абыйтан барбытым да кэннэ, ордук Дьокуускайга кэлэн олохсуйбут кэммиттэн, ордук чутас, истинг, ахтыһыылаах буолбута. Константин Николаевич куоракка хас кэллэбин ахсын анаан-минээн сылдыара, тизтэйбэккэ элбэби истинник кэпсэтэрбит, сүбэлэнэрбит. Оччолорго Абыйдаабы табаарыстарым мин дьиэбэр элбэхтэ сылдыаллара, үөрэ-көтө көрсөрүм, эгди буоларым, санаам көтөбүллэрэ. Ол саһана этэ дии, Константин Николаевич мин дьиэбин «Абый штаба» диэн ааттаабыта.

Кини К.Е.Иванов биһиккиэвэ туһаайан: «Оройуонтан арыый эрдэ бардыгыт, биһигини өссө үөрэтэ, такайа түһүөхтээх этигит»,— диир буолара. Бу кини биһиэхэ убаастабылын, тус бэйэтин сэмэин бэлиэтэ этэ. Отгон дынгэр ыллаха, Будимир Дмитриевич уонна Константин Николаевич биһиги саһалаабыт үлэбитин чизэстээхтик салһаабыттара, сайыннарбыттара, өссө үрдүк кэрдиискэ таһаарбыттара. Киһи астынар, киэн туттар салайааччыллара буолбуттара, иккиэн да чаччы чаһылхай

уолаттар этилэр. Мин ити советскай кэми, 1975-90 сыллары ахтабын. Биһиги Абыйга элбэх кадры үүннэрэн, оройуон туттаах салалтатын олохтоох эдэр, талааннаах дьон илиилэригэр туттаран барбышпытынан киэн туттабыт.

К.Н.Хабаров райсовет исполкомун председателинэн үлэлиир тihэх сылларыгар республика салайар эргимтэтигэр убаастанар, сыаналанар салайааччы буолбута, өйөбүлү ылбыта, уопсай тылы булбута, өссө сорохторун кытта табаарыстаспыта, добордоспута (Т.Сивцев, Ч.Микалаюнас, В.Кротов).

Дьиэтигэр-уотугар олус бүгүрү, барыны сатыыр, ыалдьытымсах, кыһамньылаах, аламабай кэргэн, аҕа табаарыс этэ. Мин Абыйтан көһөн кэлэрбэр, Көстөкүүн бэйэтэ тылланан, аҕа табаарыһым туһунан өйдөбүннүк буоллун диэн, «Рига» электрическэй оһохпун атыылаһан хаалбыта. Көр, ол оннук биһиги кинилиин үлэбэ-хамнаска эрэ буолбакка, олоххо-дьаһахха эмиэ олус чугас табаарыстыы этибит.

Онтон ыла отуччаҕа чугаһыыр сыллар аастылар. Ол оһох билигин даҕаны Хабаровтор дьиэлэригэр астарын буһара, сылыта турарыттан үөрэ саныбын.

Табаарыһым балыһаҕа ыараханлык ыалдыа сыттабына элбэхтик сылдыарым. Туох кыалларынан санаатын көтөбө, үтүө эрэмньини үөскэтэ сатырым.

Кини суох буолбутугар бэйэм тылланаммын, республика правительствотын аатыттан көмүс уңуоҕун дойдутугар диэри арыаллаабытым, Үрүҥ Хайаҕа тийэн быралыйар быдан сылларга бырастыыласпытым.

Сэтинньи бүтэһигинээҕи бытарҕан тымны күн Үрүҥ Хайа бөһүөлэгин олохтоохторо оҕолуун, кырдыбаастыын, бары нэһиликтэртэн кэлбит элбэх бэрэстэбииттэллэр, ыаллы оройуоннар делегациялара чулуу уолларын, салайааччыларын, Хоту дойду биир хоһуун хотойун диринник курутуһан, хараастан туран, тihэх суолугар агаарсыбыттара.

Түмүкпэр Константин Николаевич огдооботугар, ытыктабыллаах Римма Ксенофоновнаҕа, оҕолоругар уонна сиэннэригэр кытаанах доруобуйаны, уһун дьоллоох олоҕу, ыччаттара кини сырдык аатын үйэлэргэ үрдүктүк туталларыгар ис дууһабыттан баҕарабын.

Дьокуускай куорат, 2002 сыл, муус устар

АБЫЙ ЧУЛУУ УОЛА

Абый оройуонугар райисполком бэрэссэдээтэлинэн үлэлээбит алта анаар сылым тухары араас майгылаах, билиилээх-көрүүлээх, өйдөөх-санаалаах дьоннуун бодоруспутум. Олохпор элбэх үчүгэй дьону кытта эн-мин дэһэн олорбутум, үлэлээбитим-хамсаабытым. Кинилэр тустарынан үтүө өйдөбүл тыыннаабым тухары умнуллубат.

Олортон биирдэрэ Илья Николаевич Ефимов. Обкомна үлэлии сылдьан Абыйга барабын диэбиттэригэр биир кэтэхтэн билсибит киһим кини. Ол курдук, орто үөрэхтээх эрээри, партия райкомун I секретарынан үлэлээн сылдыбыта, биһиги кэлиэхпит иннигэр буолбут партийнай конференцияга бастакы секретары таллаттарбатах киһинэн буолбута миһин интэриэһиргэппитэ.

Дуоһунаспар киирэн баран бастакы көрсүһүүбэр кини мөссүөнэ манньк хатанан хаалбыт. Сахаҕа улахан, доруобай, ыраас хааннаах, киэн харахтаах, өйдөөх сирэйдээх-харахтаах, элбэх сангата суох, “туохтаах-ханньктаах киһи кэлбитин эбитэ буолла” диэбит курдук көрөр-истэр, ис санаатын тутта арыян биэрбэт табаарыс буолан биэрбитэ.

Сотору буолаат, оройуон биир сүрүн кыһалҕата — оройуон санга киинин тутуу боппуруоһа гурбута (ол саас өтөр-наар буолбатах уу кэлэн, Дружина бөһүөлэгин олоччу ылбыта). Онон сибээстээн биһиги түргэнник бодоруспуппут уонна тутуу үлэтин кэскиллээх боппуруостарыгар биир санаалаах дьон буолбуппут. Бэйэтин уонна үлэтин-хамнаһын кытта үчүгэйдик билсээри уу барбытын кэнниттэн Сутуруохаҕа барбыппыт. Онно оройуон санга киинэ буолуо диэн аҕыйах 8-тыы квартиралаах дьиэлэр тутулла тураллара. Үрүҥ Хайаҕа чинчийэр-көрдөөһүн үлэ барбытынан ону тахсан көрбүппүт. Онно аҕыйах мас уонна кирпииччэ таһыллыбыт этэ уонна туох да суоҕа. Бу сир табыгастаах эбит диэн мин өйдөөбүтүм. Оччолорго И.Н.Ефимов кыра 2-3 биригээдэлээх тутуу учаастагын салайара. Ол саас сотору правительственной комиссия элбэх специалистардаах кэлэн барбыта уонна Үрүҥ Хайа туһатыгар боппуруос иэбэйбитэ.

Сайын от үлэтигэр Мунурдааха командировкаҕа сырыттаһпына правительствоҕа суһаллык ыҥыртаран ылбыттара уонна Үрүҥ Хайаҕа

оройуон киинин тутар туһунан правительство уураабын бэлэмнэхэргэ соруудахтаабыттара. Өссө бу туһунан ССКП обкомун уурааба тахсыбыта. Дьэ итинтэн сабалаан оройуон, ССКП райкома, райисполком биир бастакы суолталаах үлэтинэн оройуон киинин тутуу, нэһилиэктэргэ типовой тутуулары түргэтэтии буолбуттара. Биһиги, оройуон бастакы сирэй салайааччылара, капитальной тутуу кэскиллээх былааннааһынынан, бырайыактааһынынан, үбүлээһининэн, этэргэ дылы тохтообокко туран, республикаҕа быһаарсарбыт.

Оттон быһаччы тутууну ытыгыны, тутуу технологиятын олохтооһуну И.Н.Ефимов олус кыахтаахтык салайбыта. Аһыйах сыл буолан баран, учаастак 124 №-дээх механизированной колоннаҕа кубулуйбута. Бу колонна “Якутсельстрой” трест бастын тутар тэрилтэтинэн буолбута. Тутуу үлэтэ төһөнөн сайдар да, Илья Николаевич тэрийэр-салайар дьобура соччонон сайдан испитэ, оройуон биир тутаах салааччытынан буолбута (ССКП РК бюротун, райсовет исполкомун бастайааннай чилиэннэрэ этэ).

Биир эрэ холобуру аҕалабын. Өскө 1964 сыллаахха тутуу учаастага баара-суоҕа 150 тыһыынча солкуобайдаах үлэни ыппыт буоллабына, 1977 сылга 5 мөл. 200 тыһ. солкуобайдаах тутууну ыппыта. Ол аата үлэ кээмэйэ 9 сылга 35 төгүл үүммүтэ. Маннык олус тэтимнээх үлэ түмүгэр Үрүң Хайа биэс эрэ сылтан ордук бириэмэбэ сүннүнэн тутуллубута, 1974 сыл күһүн оройуон киинэ манна көспүтэ.

Аналлаах уонна үрдүк үөрэбэ суох И.Н.Ефимов оройуонҕа уонна республикаҕа даҕаны дэнгэ көстөр соморуодак курдук салайааччы этэ. Кини хайа да тутуу инженердэригэн хаалсыбат билиилээбэ, оттон өтө көрөн, былааннаах үлэлээһингэ “Якутсельстрой” подразделениеларыгар, ПМК-лар начальниктарыттан барыларыттан чорбойоро.

И.Н.Ефимов тутуу салайааччытын быһытынан үгүс үтүө хаачыстыбаларыттан сыччах бири эрэ бэлиэтибин. Кини производствоҕа сананы киллэриини олус өйүүрү (үлэни механизациялааһын, ис кыахтары туһунан тутуу санга матырыйаалын булуу, онорон таһаарыы о.д.а.). Кини салайааччы — коллективы иитгэччи буолуохтаах диэн принципкэ толору эппиэттиирэ. Ол да иһин 1978 сыллаахха “Якутсельстрой” трест И.Н.Ефимов туһунан анналлаах листого бэчээттээн таһаарбыта түбэһиэхчэ буолбатах.

Илья Николаевич киһи быһытынан хаачыстыбаларыттан сорботун бэлиэтээтэхпинэ маннык. Сөптөөх кириитикэни, сэмэни тулуурдаахтык ылынара. Биирдэ, Үрүң Хайаҕа көһө иликпитинэ, санга тутуллубут типовой маҕаһын сакаасчыкка туттарылла илигинэ умайан хаалла.

Райком бюротун уураабынан Илья Николаевичка кытаанах быгыбар бэриллбитэ уонна ПМК суотугар маҕаһыны тутарыгар эбээһинэстэммитэ. Уураабы кини түргэнник толорбута уонна хаһан даҕаны кытаанахтык сыһыаннастыгыт диэн таайтаран да эппэтэбэ.

Омос көрүүгэ, сана билсиһиигэ тонгуй собус буолан баран, чугас билсибит кинитигэр олус аламабай, үтө добор, табаарыс этэ. Кэлин Дьокуускайга олохсуйбутум кэnnэ, кэллэбин аайы дьибэр сылдыра, Абый куһун, балыгын “амсатыга” диэн кэһиилтээх буолара. Биир саас анаан ыңыран аҕалан, куска бултаппыта, бэйэтэ сылдырыпта. Кини баарына Үрүн Хайаҕа син сылдыр этим, олус эйбүстик, истинник көрсөрө.

Түмүктээн эттэххэ, Илья Николаевич Ефимов уһун сылларга төрөөбүт оройуонун биир талааннаах салыааччыта, чулуу уола этэ. Кинини республика салалтата үчүгэйдик билэрэ. Хомойуох иһин, үлэтин үгэнигэр, эт-хаан өтгүнэн чөл сылдьан, эмискэ, хомолтолоохтук оһолго түбэхэн күн сириттэн араһыта. Мин анаан баран Илья Николаевич көмүс уңуобун көтөхсүбүтүм, быдан сылларга бырастыыласпытым.

Кини сырдык аатын билигин элбэх оһолоро, сиэннэрэ салгыыллар. Абый дьоно, кини бииргэ үлэлээбит табаарыстара умнубаттар. Улууһун дьоно Илья Николаевич аатын ытыктабыллаахтык кэриэстииллэрэ кинини үөрдэр.

Дьокуускай, 1998 сыл

ГАВРИЛ ИОСИФОВИЧ ЧИРЯЕВ

1942 с. күнүн Бүлүү куоратын орто оскуолата сарбыллан, 8-9-с кылааһы бүтэрбит оболор Н.Г.Чернышевской аатынан педучилищеҕа тустаах курстарга үөрэнэ киирбиттэрэ. Оттон Гаврил Чиряев диэн ыраас хааннаах, сүрдээх аккуратнай танастаах, обургу унуохтаах уол куорат 7 кылаастаах оскуолатыгар физкультураны уонна байыаннай дьыаланы үөрэтэр дииллэрэ. Биһиги училищебыт физкультурнай площадкатын снарядтарыгар эрчиллэ сылдьарын соробор көрөөччүбүн. Оччолорго билсиспэт этим, хайдах эрэ учуутал курдук көрөрүм. Онтон сураҕа 1943 с. саас биһигини кытта биир курска үөрэнэр Евгений Сивцевы, Николай Поповы уонна Виктор Сергины о.д.а. кытта армияҕа ынгырыллыбыт этэ.

Биһиги 1944 с. сайын педучилищени уонна кизэһэнэн үөрэнэн эбии естественнэй факультеты бүтэрэн, аттестат уонна 5-7-с кылаастарга үөрэтэр быраабы (справканы) тутан баран, от ыйын ортотун иннигэр Кыһыл Армия кэккэтигэр ынгырыллыбыппыт. Онно Егор Сидорович Алексеев, Николай Иванович Алексеев, Александр Максимович Егоров уонна мин баарбыт. Саха саллаата тумнан ааспатах Мальта тимир суол ыстаансыйатыгар 1944 с. олунньу ыйыгар дылы улаатан, эт тутан, буһан-хатан баран Н.И.Алексеев биһикки атын-атын маршевой чаастарга киирэн, дэ Мальтаттан арҕаа фронна аттамыппыт. Онтон сэрии бүтүөр диэри фронна сэриилэһэн баран, сүл устата граница таһыгар оккупационнай сэриилэргэ Германияҕа уонна Венгрияҕа сулууспалаабытым. Дээ онтон ыла 1946-50 сс. усталарыгар училищеҕа үөрэммит оболорбун сорохторун кытта мэлдьи суруйсар буолбуһпун. Онно Гаврил Чиряев Чита куоракка штабка сулууспалыыр, офицер үһү диэн суруйаллара. Граница таһыттан кэлэн баран, бастаан Украинаҕа, онтон 1946 с. сайыныттан Белоруссияҕа салгын десанын сэриилэригэр демобилизацияланыахпар диэри (1950 с. балаһан ыйа) сулууспалаабытым.

1949 с. саас табаарыстарбын көрсө диэн ааттаан уопуска ылан, Ульяновской уобалаһынан, Иркутскайынан уонна Читанан күүлэйдээн кэлтим. Иркутскайга мединститутка үөрэнэ сылдьар биир дойдулаахтарбын Степанида Васильеваны, Елена Афанасьеваны уонна

Прокопий Петровы көрсүтэлээбитим. Онтон Читаға сулууспалыыр Ньурбаттан сылдыр табаарыспар Иван Афанасьевка барбытым. Киһим сарсыныгар: «Манна куоракка Гаврил Чиряев баар, баран көрсүөххэ», — диэтэ. Баччанан үлэлээн бүтэрэ буолуо диэн сэрэйэн көрөн дьиэтигэр (олорор хоһугар) тийдибит. Киһибит суох эбит. Хойутуу соҕус кэллэ. Футболга сылдыбыт. Хоһо бэйэтигэр сөрү-сөп: куйка, сурук остуола, 2 олоппос, вешалка уонна толору соҕус кинигэлээх этажерка бааллар. Онно көрдөххө Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин томнара бааллар. Гаврил Иосифович биир кыһылы туруоран ыалдытатта. Истинник кэпсэтэн, хаартыскабытын бэлэхтэһэн арабыстыбыт. Бэйэтэ кубархай, доруобайа суох көрүнгээбэ. Мин Белоруссиябар Полоцкай уобаласка «Баровуха II» чааспар төнүннүм. Дьэ ити кэмтэн ыла 33 сыл устата мин саха биир чулуу уолун Гаврил Чиряевы кытта быстыспакка алтыһан, соробор бииргэ үлэлээн, үксүн кини салалтатынан араас эппиэттээх дуоһунастарга сылдьан, табаарыстаһан кэлбиппит. Биир сиргэ олордохпутуна дьиэ кэргэммитинээн ыалдыттаһарбыт, оттон кэлэ-бара Дьокуускайга кинилэргэ хоһо да, ыалдыт да буоларым, Гаврил Иосифович Обком бастакы секретара буолуор диэри.

1950 с. сайыныгар армияттан демобилизацияланан кэлэн, Бүлүү куоратыгар БСК(Б)П райкомугар үлэлиир буолбутум. Онно иһиттэхпинэ, Гаврил Чиряев сайын кэлбит, инвалидка олорор, үлэлээбэт үһү дииллэр.

Ыкса күһүн оскуолалар арыллан, партийнай-комсомольскай үөрэхтээһин ситимэ тиһигин быспакка үлэлиир буолбутун кэннэ, Чиряевы дьэ көрсөрбүт, куорат орто оскуолатын иһинэн тэриллибит партия историйтын урукку тиһинэн (ол аата марксизм-ленинизм классиктарын үлэлэрин) эбии үөрэтэр учууталлар куруһуоктарыгар солбууар пропагандиһынан үлэлээбитэ. Сырай пропагандист — райком иккис секретара М.Н.Чусовской. Райком партийнай кабинетыгар лекциялар, теоретическай конференциялар чаастатык ытыллаллара. Онно биһиги райком пропагандаға отделын үлэһиттэрэ Чиряевы элбэхтик «көлүйэрбит», ордук теоретическай темаларга рефераттары, лекциялары аахтарарбыт. Оччолорго даҕаны Гаврил Иосифович биллэ-көстө сатаабат, чуопчаарбат этэ. Үксүн дьиэтигэр олорон пединститутка бэлэмнэнэрэ уонна доруобуйата да соччото суох быһыылааҕа. Бэл унуобун быһыыта төһөччү тутта сылдыра. Биһиги райком эдэр уолаттара Чиряевка үлэ сыналлылларын истибэт этибит. Арай бу хойут сааһыран баран Гаврил Иосифович М.Н.Чусовскойу: «Бу Михаил Николаевич Бүлүүгэ секретардаан олорон үлэ биэрбэтэбэ ээ», — диэбитигэр, биирдэрэ: «Хата миэхэ маһтан, өскө онно ханнык эмэ үлэни биэртим буоллар, оройуон иһинэн хаалан хаалыах этинг. Обком бастакы секретарын поһугар дылы үүнэрин биллибэт», — диэн күлбүт.

Саас өрүскэ муус бара турдагына, Гаврилы уулуссаға кыһын кытта (хэлин кэргэнэ Зинаида Андреевна Попова) хаама сылдыалларын

көрүстүм. Ононо: «Дьокуускайдаарыбын бу өрүс туоратарын күүтэ сылдыабын, пединститукка туттарсыам. Сарсын райкомга сылдьан учуоппуттан уһулуом», — диэбитэ. Ол курдук, киһибит погона суох офицер таңаһын кэппитинэн, саллаат чымыдаанын тушпутунан, дьоллоох Дьокуускай куоракка көтөн хаалбыта.

Биримэ ааһан истэ. Атырдыах ыйынаабы учууталлар оройуоннаабы муньахтарын айдаана тийээн кэллэ. «Хайа үөһэттэн ким бэрэстэбиитэлинэн кэлэр үһү?» — диэн ыйыталаһабыт. Отделбыт сэбиэдиссэйэ Н.Е.Васильев Хабырыыл Чиряев кэлэрин этэр. Ону билбэт дьон «Ол киммитий?» — дэһэллэр. «Отгон маннаабы бэйэбит уолбут», — диэн сэбиэдиссэйбит хоруйдуур.

Ол курдук, Г.И.Чиряев биир кыһын устата олохтоохтук, диринник бэлэмнэнэн, кирири экзаменын уонна экстернынан хас да курс программатын ситиһиилээхтик туттаран, күһүнүгэр Минпрос бэрэстэбиитэлэ буолан кэлбитэ эмиэ да соһуччу, эмиэ да үөрүүлээх суол этэ. Кини министерство кадрга отделын начальнигынан анаммыт.

«Өйдөөбү өйдөөх, чулууну чулуу таба көрөрө сүрдээх эбит: оччолорго үөрэх министринэн республика биир киэн туттар киһитэ З.П.Саввин олорбута. Ол кини таба көрөн булан ылан, Чиряевы партийнай-государственной үлэ киэн аартыгар таһаарбыта.

Дьокуускайга Минпроска уонна Обком школьной отделыгар үлэлиир эрдэбинэ, хам- хаадыа көрсөр, кэпсэтэр этибит.

1955 с. ССКП КК учараттаах пленумун сабыдыалынан салайар кадрдары бөбөгөтүү ытыллыбыта. Ол курдук, Үөһээ Бүлүү райкомун секретардара бары уларытыллыбыттара, ол иһигэр райком иккис секретарынан Г.И.Чиряев талыллыбыта.

Ити сыл сайыныгар мин Үөһээ Бүлүү Дүлүкүтүгэр 7 кылаастаах оскуолаҕа үрдүкү кылаастаргы учууталынан ананан тахсыбытым.

Тийээппин кытта оччотообу кээмэйинэн бөдөҥсүйбүт Ленин аатынан колхоз партбюротын босхоломмотох секретарынан талыллыбытым. Атырдыах ыйыгар колхоз уопсай муньаҕар Г.И.Чиряев тахса сылдыбыта, партийнай үлэни кытта билсибитэ. Балабан ыйыгар семинарга киирэ сырыттаһына, Г.И.Чиряев пропаганда отделын инструкторынан аната сатаабытын, бюроҕа киирэн таһыччы akkaастаабытым. Эһиил үрдүкү партийнай оскуолаҕа үөрэххэ ытгар буоллаһытына, диэн усулуобуйа туруорбутум. Тахсаммын Чиряевы кытта сөбүлэһиннэрэн, отчуоттуур-быыбардыыр муньахха оскуола коммунистарын араартаан, оройуонна 2-с оскуолатаабы партийнай тэрилтэни тэрийбитим. Миигин секретарынан талбыттара. Бу иннинэ маннайгы сүһүөх партийнай тэрилтэ Үөһээ Бүлүү орто оскуолатыгар эрэ баара.

Дарбааннаах ССКП 20-с съезин кэнниттэн, командировкаҕа райком

МТС зонатыгар секретара С.Н. Платонов тахсыбыта. Бүтүүтүгэр ыныран ылан: «Эйигин райкомга илдэе киир диэтэ Онон киирсэбин», — диэтэ. Алдьархайдаах хангыл атынан айаннаабыппыт. Баран иһэн ССКП 20-с сьехин туһунан бэчээккэ тахсыбатах өттүттэн элбэби кэпсээтэ уонна: «Бу сырыыга мүччү туттарбаккын, пропаганда отделын инструкторынан биэргэтээллэр. Өчөһүмэ, эһиил үөрэххэ ытыахтара», — диэтэ.

Киирэн суолтатыгар ыахтааһа түһэн баран сөбүлэстим. Ити муус устар ортого этэ. Онтон сотору партпрос кабинетын сэбиэдиссэйинэн талыллыбытым. Идеология боппуруостарынан иккис секретарь Г.И.Чиряев дьарыктанара. Үлэлииргэ үчүгэй этэ, кини биһиэхэ самостоятелноһы биэрэ сатыыра, бэйэтэ оройуон хаһаайыстыбаннай-экономическай боппуруостарынан көнүл өттүнэн ыкса билсэн дьарыктанара. Ол оруннааба. Райком бастакы секретарынан административнай-хаһаайыстыбаннай үлэбэ улахан уопута суох, врач идэлээх, наһаа үчүгэй, сымнабас майгылаах Иван Афанасьевич Васильев үлэлиирэ. Ити сылларга киһи өйүгэр түһэн хаалар гына олохтоох Советтар быыбардара (1956 с.), Республика ыччатын 1 фестивала (1957 с.) үрдүк тэрээһиннээхтик ытыллыбыта. Көһө сылдьар тыа сириг народнай театра Үөһээ Бүлүүгэ олохтоммута. Ону тэнэ Гаврил Иосифович көбүлээһининэн поэзияба, прозаба холонор ыччаттар түмсүүлэрэ тэриллибитэ. Ол С.Руфов, С.Дадаскинов курдук, улахан суруйааччылар үүнүүлэригэр ханан эмэ сабыдыллаабыга чуолкай. 1955 сылтан сабалаан, колхозтар экономикаларын научнайдык үөрэтии сабаламмыта. Ити кэскиллээх үлэбэ Чиряев оройуонна лидер этэ. Мин өйбөр хатанан хаалбыт: 1956 с. муус устар - ыам ыйдарыгар Мэйик колхозун кэскиллээх экономикай-хаһаайыстыбаннай былаанын онорууга, Чиряев баһылыктаах 4 киһиттэн састааптаах комиссия үлэлээбитэ. Билигин санаатахха, наһаа уһун кэм эбит. Ол эрээри оччотообуга тыа хаһаайыстыбатын экономикатын сайдыыта бары өттүнэн сөптөөх теоретическай матырыйаал кэмчитигэр син да буолуо. Уонна бу бастакы сабалаанын буоллаба.

Гаврил Иосифович Үөһээ Бүлүүгэ үлэлии олорон, сиппит-хоппут салайааччы буола үүммүтэ чаччы. Оччолорго сыл аайы отчуоттуур-быыбардыыр мунньахтар бараллара. Субуруччу икки конференцияба үгүс делегаттар И.А.Васильевы сирбэккэ туран, уопсай дьыала туһатыгар Г.И.Чиряевы бастакы секретарынан таларга эппиттэрэ. Ону ССКП Обкомун секретара С.З.Борисов Чиряевы эдэринэн уонна ыарыһабынан (кини кырдык сөтөллөөх этэ) матыыптаан ылыннарбатаба. Биһиги биир тизэргэннэ турар дьизэлэргэ олорбуппут, соробор бииргэ балыктыырбыт, кэргэттэрбит отоннууллара, тэллэйдииллэрэ.

Мин 1957 с. Красноярскайдаабы үрдүкү партийнай оскуолаба киирбиппинэн үлэбиттэн уурайбытым.

Чиряев 1958 с. сайын ССКП Обкомун оскуолаларга уонна наукаба

отделын сэбиэдиссэйинэн талыллан, Дьокуускайга көспүтэ. Каникулга кэлэхпинэ, бэрт үчүгэйдик көрсөөччү, даачатыгар Ыалдыттатааччы, республика олобун-дьаһабын билиһиннэрээччи.

1961 с. Гаврил Иосифович ССКП Обкомун пропагандаба секретарынан талыллыбыта. Оччолорго кини 36-лаах эрэ этэ. Ол сыл мин Иркутскайдаабы партийнай оскуоланы кыһыл дипломунан бүтэрбитим уонна Саккырыыр оройуонугар райсовет исполкомун председателинэн, оттон Алексей Егорович Колмогоров райком бастакы секретарынан талыллар буолбуппут. Онно райком бастакы секретарын уонна райсовет председателин босхолуур тэрээнин пленумы ыта уонна мин кандидатурабын туруортара Обком секретара Г.И.Чиряев командировкаламмыта. Ити атырдыах ыйын иккис аңара буолан, хоту олус ардахтааба. Саккырыыр сабыллан хаалан, Баатабайга үс хоммуппут. Күнүс райкомна киирэн тахсара уонна ол кэмнэ Г.С.Титов космоска көтүүтүн туһунан лекцияба бэлэмнэммитэ.

Баатабай Алыытыгар пленум кворума тахсыбакка хас да хоммуппут, Сэбээн Күөлгэ саас командировкаламмыт иккис секретарь П.И.Корнилов бу да пленумна кыайан кэлбэтэбэ. Пленум ааспыта. Миигин депутакка кандидатынан туруорбуттара. Биһиги Дьокуускайдаабыппыт. Биллэн турар, Гаврил Иосифович сүбэлиир-амалыыр этэ. Мин быыбар түмүгүн кэтэһэ уонна көһүүбэр бэлэмнэнэ Үөһээ Бүлүүлээбитим. Оттон А.Е.Колмогоров балабан ыйыгар конференцияба талыллыбыта.

Балтараа сыл буолан баран, учараттаах Киин Комитет пленумугар аны оройуоттары холбооттоонун айдаана турбута. Мин холбоммут Бүлүүтээби сельскэй производственной партком секретарын идеологияба солбуйааччынан бырайыактанан Дьокуускайга, Обкомна кэллим. Приемы кэтэһэ сырыттахпына, партийнай-тэрийэр отдел сэбиэдиссэйэ В.П.Лыглаев пропаганда секретарыгар Чиряевка ыңыртарда. Киним туран урукку былаан уларыыр, Өлөөнгө бастакы секретарынан бар диэтэ. Мин биир хоту оройуонтан иккис хоту оройуонна барбаппын диэн сөбүлэспэтим. Улаханник модьуйа барбатылар.

Холбоммут икки Бүлүү, онтон арахан Үөһээ Бүлүү райкомугар 5 сыл кэринэ идеологическай үлэни салайбытым. Аҕыйаба суох дьону кытта сангалы үлэлээһин көрүнгэрэ киирбиттэрэ: аныгылы көрдөрөн агитация, политинформатордар корпустара, норуот уус-уран айымньытын көрүү араас формалара, ыччат, уус-уран самодеятельность фестиваллара о.д.а. 1965 с. ытыллыбыт ыччат үһүс фестивалын түмүгүнэн оройуон бастакы миэстэни ылбыта. Бу сылларга ордук Улуу Октябрьскай революция 50 сылыгар бэлэмнэниинэн сибээстээн оройуонна аан бастаан монументальной пропаганда көрүнгэрэ сағаламмыттара. Холобур, «Хотун Бүлүү» стелла, олохтоох типографиянан оройуоннаабы партийнай тэрилтэ историята кинигэ, оройуон мелодистарын ноталардаах хомурунньуктар уонна бастакы документальной киинэ таһаарыллыбыттара. Балар

оччолорго бастакы харангаччылар этилэр.

1967 с. сэтинныгэ ССКП Обкомугар үлэбэ ылыллыбытым. Сотору, 1968 с. муус устар 1 күнүгэр Обком бюротун мэктиэтинэн Абый оройуоннаабы Советын Исполкомун Председателинэн талыллыбытым. Манна 6,5 сыл устата үлэлээбитим.

Бу оройуон икки тирээн турар ыарахан проблемалара уһатыллыбакка быһаарыллыахтаах этилэр. Тһа хаһаайыстыбатын хаалыттан таһаарыы уонна оройуон киинин, саһа сиргэ тутан, көһөрүү. Бу ахтыбар Чиряев оройуон саһа киинин тутуугун саһаланытыгар сирэй бэйэтинэн көмөгүн ахтан аһарыам этэ. Бу уустук проблема хас эмэ сыллар усталарыгар күттүөннээхтик быһаарыллыбакка сыһылла-соһулла сылдыра. Ол саас Индигирка өрүскэ урут хаһан да буолбатах сааскы халааннаһына буолбута. Абый эрэ буолбакка, Муома оройуона эмиэ ыксаабыта.

Атырдыах ыйыгар Обкомна ынгыттарбыттара. Бастакы секретарь Чиряевка Үрүн Хайа бөһүөлэгин тутуутун ытар туһунан сүбэ мунһах буолта. Онно Правительствотан, Архитектура управлениеттан, «Якутгражданпроект» институттан о.д.а. эппиэттээх салайааччылар сылдыбыттара. Дьүүллэһии сытыытык барбыта, мин хаһан да максималистскай таттарыллаах этиилэрбин Г.И.Чиряев уварыта собуустук эппитэ. Түмүгэр, сотору кэминэн тустаах уураабы ырытан онгороругар Минсовекка этии оноһуллубута. Ити түбэлтэ бу иирбэ-таарба собус үлэни дьингнээхтик иилииргэ-саһалыырга күүстээх толчуогунан буолбута. Г.И.Чиряев бөһүөлэги тутуу хаамытын мэлдьи хонтуруолга тутарын билэр этибит. Кырдык, сити күһүнүгэр СССР Минсоветын Абый оройуонун киинин Үрүн Хайаба көһөрөр туһунан уураах уонна 1969-70 сс. бырайыактаһын уонна тутуу былааннарын туһунан Правительство дьаһала тахсыбыттара.

Хаа-дһаа кини приемулар сылдыарым. Онно оройуон олобун-дһааһын ингэн-тоһон ыйыталаһара. Бэйэтэ, хомойуох иһин, Абый оройуонугар сылдыбатаһа. Биирдэ ССКП Обкомун тутууга секретара Н.В.Суханов баһылыктаах бөлөх кус көнүлэ аһаатын кэлбитигэр, баһалара бэрдин иһин К.Е.Ивановы кытта арыаллаан, Уолбут диэн кустаах сиргэ таһааран хоннорбуһпуд. Онно кини аатыгар үһсүү курдук сурук тийбит этэ. Ону райком бастакы секретара Ивановтан ыйыталаһан баран, дһэ аны итинник гһныманг диэн сэмэнэн бүтэрбит этэ.

1973 оройуоннаабы милиция салалтата хонтуруола суоһунан КПЗ-га сытар буруйдаахтарга милиционердар былаастарын үрдэтэр түбэлтэлэрэ тахсыбыта. Ол ССКП Обкомун бюротугар көрүллүбүтэ. Мин выговор, Ионов сэрэтии ылбыһпыт. Ити холобурдары мин Г.И.Чиряев дһыалаһа олус принципиальнайын, биир дойдулаабымсыйыһыны таһаарбатын бэлиэтэри аһаллым.

1974 с. ахсынныгыгар эмиэ ССКП Обкомун бюротун уурааһынан Уус-Маайа райсоветын председателинэн мэктиэлэммитим. Ол приемна

Г.И.Чиряев оройуон спецификатын кэпсээбитэ. Миэрэбин устубуттара. Тийэн билсэн баран, дьингинэн оройуон киинэ Уус-Маайаттан Солнечнайга көспүтүн сөбүлээбэтэбим. Олохтоох норуоттан, кини үгэс буолбут хаһаайыстыбатыттан уонна Алдан курдук өрүстэн «куотан» диэххэ сүрэ бэрт, тэйэн хайаба, отучча көстөөх сиргэ тахсыы сыһа дьаһаныы эбит этэ. Дэлэбэ даһаны, «Алитет ушел в горы» диэн анекдот үөскүү дуо...

Мин үксүн командировкаба да, көһө сылдьар исполкомунан да «Уус-Маайа» совхоз сирдэринэн уонна бөһүөлөктэринэн сылдыбытым, сөбүлээбэппин ханна да официально быктарбатабым. Отгон олохтоох эбэнкилэри, сахалары, нууччалары кытта кэпсэтиигэ кинилэр тобо туоххаһыйалларын өйдүүр этим. Бука ону ким эрэ арыый хойуннаран, Чиряевка тиэрпит быһыылааба. Биирдэ кабинетыгар сырыттахпына: «Наһаа оройуон Уус-Маайа өттүнэн үлүһүйэр үһүгүн», — диэн хомуруйа былаастан эппитэ.

Кэлин уолум ыарыһах буолан, Дьокуускайга киирэргэ күһэллибитим. Гаврил Иосифовичы кытта биирдэ эмэ горком дьаһалларыгар көрсөр этибит.

Тиһэх төгүл кинини 1981 с. культура уонна техника дьыбарыһыгар (билигин Кулаковскай аатынан) буолбут тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрин күнүн үөрүүлээх мунһабын президиумугар көрсүбүтүм. Онно көрдөххө, саннын лаппаакылары тахсыар диэри дьүдэйбит этэ. Ол бастакы операцияны ааһан, иккис операциятыгар бараары сылдьар кэмэ эбит этэ. Министр М.Е.Николаев дакылааттаан бүппүтүн кэнниттэн, тексин көрдөөн ылан, бэрт уһуннук көрбүтэ, соччо сөбүлээбэтэх, сарсыныгар ыныран ылан улаханлык сэмэлээбит үһү диэн сурах тарһаммыта.

1982 с. Улуу Кыайыы бырааһынньыгар «Кыайыы» болуоссатыгар митингэ мустубуппун. Трибунаба тахсыбыт салайааччыларбыт бука бары улахан кутурбанна ыларбыт дьон курдук сөбэрэлээхтэрэ. Ону көрөн аттыбар турар В.Е.Колмогоровка: «Добоор, арааһа киһибит куһаҕан буолбут бадахтаах диэбиһпэр, сөбүлэһэн кэҕис гыммыта. Ити курдук, саха норуотун чулуу уола, биллэр партийнай-государственной деятель, ученай Гаврил Иосифович Чиряев 1982 с. ыам ыйын 9 күнүгэр орто дойдуга олобун Москва балыһатыгар түмүктээбитэ. Сааһынан олус эрдэ өлөөхтөөбүтэ.

Түмүккэ тугу этиэххэ сөбүй?

Бастатан, Гаврил Иосифович Чиряев курдук коммунизм идеяларыгар мунура суох бэриниилээх деятели, курустаал курдук ып-ыраас дууһалаах, ыраас суобастаах, сэмэй, дирин өйдөөх, боростуой киһини кытта эдэр сааспыттан алтыһан, табаарыстаһан уонна бииргэ үлэлээн, кэлин уһун сылларга кини салалтатынан оройуон масштабтаах салайааччы буола сылдыбыппынан киэн туттабын уонна дьылҕабар махтанабын.

Иккинэн, дьон-норуот санаатын чэхчэ дууһатыгар туһут улахан киһи этэ. Ону траур, көмүү процессиялара ырылыччы көрдөрбүтүрэ. Онон сөптөөх таһымынан, дьонуннаахтык КИНИ аатын үйэтитэр дьаһаллары ылыахха наада. Дойдугар Бүлүүгэ, нэһилиэккэ уонна оскуолаа ааттара ингэриллибитэ. Дьокуускайга биир дьобус уулуссаа. Наһаа тутар, кэмчи. 60-нун туолуутугар нымилликээн буолбуттут, 1995 сылга төрөөбүтэ 70 сыла туолуоба. Чэйин, тугу эмэ оноруобун, кини музейын дьиннээхтик тэрийиэбин, үөрэхтээхтэр чинчийилэрдэ онорун, ахтыларда хомуйуобун! Эбэтэр... эбэтэр татым өйдөөх, сирэй көрбөх КИНИЛЭРГЭ, коньютурщиктарга таах ааһан иһэн хомуруйар, үөбэр, киргитэр, дирингээтэбинэ «өстөөх» онороллоругар суол аһабыт дуу?! Олох сатамат!

Биллэн турар, хас биирдии киһи «субъект» буоларын быһытынан албаһыр, сыһар айылбатан анала дии саныбын. Син ол курдук, Г.И.Чиряев албаһаабыттаах, сыыстарбыттаах да буолус. Кини туох ханнык иннинэ киһи эбээт. Ол гынан баран, албас-сыыстары да араастаах: кээмэйинэн, характерынан, содулунан, сыалынан-соругунан. Ону нуруот бэркэ өйдүүр.

Үсүһүнэн, ааспытын кэннэ хом саныбын. Кини өлөр ыарытын нуруоттан, табаарыстарыттан кистииллэрэ, көрүһүннэрбэттэрэ. Өскө Гаврил Иосифович чугас сораатниктарын, табаарыстарын, доһотторун, чугас урууларын көрсүһүннэрбиттэрэ буоллар, КИНИ анараа дойдуга үтүө санааны, истин тылы истэн, санаата көтөбүллэн, абыһах хонук уһуох, кылаабынайа, дууһата чөлчөөн, өрө көтөбүллэн аттаныха этэ. Баһар, мин сыһарым буолуо...

Дьокуускай куорат, 1994 сыл, олунньу ый

САХА НОРУОТУН УҢУЛУЧЧУЛААХ КЫҢҢА

Саха норуота эрэ буолбакка, Саха Республикатын олохтоохторо бүтүннүүлэрэ бэркэ билэр, олус ытыктыыр киһилэринэн өр сылларга Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Председателинэн үлэлээбит Александра Яковлевна Овчинникова буолар. Кини төрдө Ньурба оройуона, оҕо сааһыгар Ньурбаҕа, Үөһээ Бүлүүгэ, Бүлүүгэ олоро сылдыбыт. Аҕата Яков Овчинников гражданской сэрии сылларыгар Үөһээ Бүлүүгэ милиция начальнига, кыһыл дружина командири эбит. Яков Овчинников Үөһээ Бүлүүгэ 1928 с. аан бастаан тэриллитбит 4 чилиэннээх партийнай ячейка састаабыгар баара.

Мин Александр Яковлевнаны 1961-1962 с.с. Саккырыыр оройуонугар райисполком председателинэн үлэли сылдьан, Верховнай Совет сессиятыгар, ССКП обкомун пленумнарыгар уонна Дьокуускайга ытыллар араас сүбэ мунньахтарга көрөрүм. Кини партия Якутскайдааҕы горкомун иккис секретарынан үлэлиирэ. Оччотооҕу өйдөбүлбэр олохтоох тыллаах-өстөөх, сэмэй, олус ис кирибэх уонна кыраһыабай саха салайааччы дьахтарын сэбэрэтэ хатанан хаалбыт.

1963 с. күһүөрү-сайын Үөһээ Бүлүүгэ бурдук хомуурун саҕана Республика Верховнай Советын Председателэ дуоһунастанан баран, командировкаҕа кэлбитэ. Ол саҕана оройуоннар бөдөнсүөһүнэр, Бүлүү уонна Үөһээ Бүлүү холбоһон, Үөһээ Бүлүүгэ кииннэнэн, бири оройуон буолан олорубуттара. Элбэхтик колхозтарга сылдыбыта. Үөһээ Бүлүүттэн 20-чэ көстөөх Хампаҕа кииннээх Ленин аатынан колхозка массыынанан кытта тийэ сылдыбыта. Ол кэмнэ мин идеология боппуруостарынан дьарыктанар секретарь этим. Буккуйбат буоллахпына, оройуон эмин үлэниитэрин сүбэ мунньахтарыгар уонна Дьокуускайтан кэлэ сылдьар литература уонна театр бэрэстэбиитэллэрин кытта көрсүһүүгэ кыттыбыта. Онно поэт Н.А. Габышев, үтүөлээх артыыска Ксения Адамова о.д.а. бааллара.

Хомойуох иһин, ол кэлэ сылдьан, аҕатын уңуобун көрдөөбүтэ да, булбатахтар этэ. Кырдыбаастар даҕаны кыайан көмөлөспөтөхтөр. Ол өйдөнөр: быллыргыта бэрт буоллаҕа уонна көрүллүбэтэх-сөргүтүллүбэтэх.

1968 с. муус устарга миигин партия обкомугар үлэли сырыттаһына, Абый оройуонун райисполкомун председателинэн талларбыттара. Ыам ыйыгар Индигир өрүс өтөрүнэн хаһан да буолбатахтыгы халааннаабыта, оройуон киинэ, Дружина бөһүөлөгэ ууга барбыта, тахсан да киирэр сир суох буолан, мотурдаах оночонон Дружина үрэх унуор эбэтэр устунан ыраатан баран, наадабын толорорун. Вертолет түһэр сирэ суох буолан, өрүскэ литердарга түһэрэбит, ороскуот бөбө тахсыбыта. Министрдэр Советтарын председателин солбуйааччы П.М.Упхолов Муоматтан ЯК-12 самолетунан, кыайан түспэккэ, үөһэттэн көрөн баран төннүбүтэ. Ол кэнниттэн Верховнай Совет Президиумун Председателэ А.Я.Овчинникова баһылыктаах комиссия кэлбитэ. Александра Яковлевна вертолетунан Сутуруохаҕа, онтон Мунурдаах нэһилиэгэр сылдыбыта, оройуон тыһыынчанан күөллэрэ силбэһэн биир күдүс муора курдуга. Хас да хонон баран барарыгар түмүк сүбэ мунньах буолбута. Онно мин эдэр, айаас да собус буоламмын, элбэх принципиальной боппуруостары туруорсубутум, элбэх сыл устата оройуон киинэ санга сиргэ көһүүтүн туһунан кэпсэтии барар да, күттүөннээх туох да оноһуллубатах диэн республика салалтатын аадырыһыгар критическэйдик этиммитим. Александра Яковлевна онно миигин убарытарды: «Оңорон, үлэлээн-хамнаан баран ити курдук этиэххэ наада», — диэбитэ. Кыратык өһүргэнэ истибитим да, тута аһарбытым. Кэлин бу оройуонга бэйэм үлэбинэн-хамнаспынан Александра Яковлевна эппитин толорбутум дии саныыбын. Кини Обкомга уонна Правительствога оройуон халаан кэнниттэн балаһыанньатын, оройуон салалтатын көрдөһүүлэрин сөпкө туруорсубута, ити сайын оройуон санга киинин тутууну чопчутук быһаарыыга көмөлөспүтэ.

Таарыччы эттэххэ, оччолорго ууга барыыга, онно тахсыбыт алдьархайдарга билинни курдук, улахан материальной-финансовой көмө оноһуллубат этэ: чааһынай дьиэлээхтэргэ үбүнэн өйөбүл бэриллибэтэҕэ, коммунальной хаһаайыстыба линиятынан дуона суох көмөнү ылбыппыт. Араас буруус мас кэлбитинэн биир үчүгэй квартираны туттарбыппын өйдүүбүн.

1974 с. муус устарга Үрүн Хайа бөһүөлөгэ тутуутун хаамытын уонна санга оройуон киинин бу дьылга көһөрүү боппуруоһун партийнай актив мунньаҕар дьүүллэспиппит. Онно Дьокуускайтан Александра Яковлевна баһылыктаах Обком, Министрдэр Советтарын, тутар-бырайаактыыр тэрилтэлэр, ЛОРП-а о.д.а. сакаасчыттар, бэчээт бэрэстэбиитэллэрэ кыттыбыттара. Мин дакылааттаабытым. Александра Яковлевна улахан тыл эппитэ, тутуу тэтимин күүһүрдэргэ, хаачыстыбаны салгыы тупсарарга, көһүүнү тэрээһиннээхтик ытарга актив кыттыылаахтарын болжомтогун тарпыта. Актив мунньаҕа оройуон киинин 1974 с. сайын Дружинаттан Үрүн Хайаҕа көһөрөргө уураах ылыммыта. Кырдык, ол сайын атырдыах ыйыгар Дружинаттан оройуон бары тэрилтэлэрэ

үлэһиттэриниин уу суолунан теплоходтарга тиэллэн. көһөрүллүбүттэрэ, алтынны санатыгар Үрүн Хайа бөһүөлэгин Абый оройуонун киининэн биллэрэр туһунан РСФСР Верховнай Советын Президиумун ыйааба тахсыбыта.

А.Я.Овчинникова биһигиттэн Усуйаана оройуонун киинигэр Депутатскайга Государственной наһараадалары, ол иһигэр бульдозерист, саха П.И.Быкановка Социалистической Үлэ Геройун бэлиэлэрин туттара барыахтааба.

Сааскылыы сылаас сырдык күннэр тураллара. Ол иһин биһиги Александра Яковлевнаба сири, айылҕаны уонна Абыйтан Депутатскайга дылы (40-ча көс) кыһынны суолу көрдөрөөрү, самолетунан ыппатахпыт. Өйүүнүгэр Дружинаттан сарсыарда эрдэ соботоһо легковой УАЗ-ик массынанан суоппардыын алтыа буолан аттаммыппыт: А.Я.Овчинникова, кини арыалдыыттар Министр дэр Советтарын хотугу норуоттар дьыалаларыгар отделын сэбиэдиссэйэ А.Н.Степанова уонна Верховнай Совет инструктора Н.М.Осипов, ССКП райкомун бастакы секретара К.Е.Иванов уонна мин — райисполком председателэ. Олус үчүгэй күн этэ, дэлби кэпсэтэн, күлсэн-салсан бириэмэни билбэккэ айаннаабыппыт. Усуйаана салалтата (В.Н.Михайлов, П.И.Федоров) биһиэхэ эрэммэккэ уонна Александра Яковлевна олус сылайыа диэн, сирбит ортогугар, трассаба АН-12 самолетунан көрсүбүттэрэ. Биһиги үөрүүбүтүгэр Александра Яковлевна баһыыбалаан баран, самолетунан барартан аккаастанна, инструкторын ытта. Биир сиргэ суолбутун кыыл таба үөрэ туораан эрэр. Климент Егорович биһикки саалаахпыт, ытыалаатыбыт. Александра Яковлевна тутта: «Биир түстэ-түстэ, тохтоон», — диэтин кытта тохтоотубут. Хайыахпытый, үрүн сорочкалаах, хаалтыстаах, өбүллүбэт өтүктээх мааны көстүүмнээх дьон булпутун сүлэрбитигэр, эттиирбитигэр тийдибит. Александра Яковлевна, Анастасия Никифоровна буоланнар, чаһынан «секундант» оруолун толордулар. Аны Депутатскайга чугаһаабыппыт 2 көс хаалтын кэннэ 3 легковой массына, ол иһигэр биир «Волга» көрүстүлэр, ол да үрдүнэн Александра Яковлевна «Волгаба» көспөтө, биһигини кытта үөрүүлээх мунһах буолар сиригэр, культура дьиэтигэр тийиистэ. К.Е.Иванов биһикки ол мероприятияба сылдьан баран, сарсыныгар бэйэбит дьыалабытынан промышленнай тэрилтэлэр, автобазалар салалталарын кытта көрсүбүппүт, көрдөһүү, «ылсыы-бэрсии» боппуруостарын быһаарсан баран, өйүүнүгэр дойдулаабыппыт. Биһиги Александра Яковлевнаны арыаллыы таарыйа, оройуон наадаларын быһаарсар соруктаах этибит, ону толорбуппут.

Айаммыт устага элбэи сэнэргэспиппит. Александра Яковлевна ССКП съезтигэр кыттыбытыттан, коммунистической хамсаһын биллэр деятеллэрин, ол иһигэр Фидель Кастроны кытта көрсүбүтүттэн кэпсээбитэ. Оҕо, эдэр эрдэбинээбититтэн сэнэнигтэн икки суолу өйдөөн

хаалбыппын. Бүлүү куоратыгар олоро сьлддьыбыттар, онно оай атыһыт Расторгуев кыргыттарын манган танастарыгар олус да ымсыылар этим диэбитэ. Кини сэри иннигэр суол онгоһуугун техникумун бүтэрбит уонна маннай Сунтаар — Кэмтэндээйи суолун онорууга техниктээбит. Сатыы сьлдьар эбит. Биридэ дэлби сылайан, төннөн истэбинэ оройуонга биллэр удаан дыахтар ыыр атынан ситэн кэлбит. Кыһы «мэнгэһин» диэбитин куттанан буолумматах, ону анараангыта хаайбытыгар мэнгэстэргэ тийибит уонна кутталыттан кута эрэ айаннаабытын туһунан күлэ-күлэ кэпсиир. Итини биһиги, кырдыаас көлүөнэ дьон, бэркэ өйдүүбүт, оччолорго төрөппүттэр оолору абааһыттан, ойуунтан, удаантан саллар, куттанаргына иитэллэрэ, кыһынгы уһун киэһэлэргэ көмүлүөк оһох умулан эрдэбинэ, имик-симиккэ абааһы, дэриэтинньик туһунан кэпсээтэхтэринэ, атаххын орон үрдүгэр тардынарын, ийэн эбэтэр аһан күлүгэр саһарын. Ол, биллэн турар, тыа сахатын кыысчаанын тумнубатаҕа чаччы.

Дэ ити интэриэһинэй айаммытын Александра Яковлевна өйдүүрэ буолуо дии саныыбын. Биһиги онно кини киһи быһыытынан олус боростуойун, кыра-кыаммат киһи олоһун үчүгэйдик өйдүүрүн, сэмэйин уонна ис үрдүк культуралаабын чугастык билбиппит уонна итэбэйбиппит.

Мин райисполком председателин быһыытынан Овчинникова кэмигэр Верховнай Совет Президиумугар иккитэ отчуоттаан турабын. Онно ыгыыта-түүрүүтэ суох, холкутук дьүүллүүлэрэ, итэбэтиилээхтик кириитикэлииллэрэ. Биир эмэ кытаанахтык этиэх-тыһынах да киһи баар буоллабына, Александра Яковлевна кэпсэтиигэ дыһалабыай туону биэрэрэ.

Уопсайынан, А.Я.Овчинникова республика партийнай-советскай активыгар улахан апаратыаттааҕа, боростуой норуот тапталын ылбыта. Этэргэ дылы, кини нууччаҕа нуучча, сахаҕа саха этэ, оҕо оҕолуу, кырдыааска кырдыаастыы сыһыаннаһара.

Маны тэнэ А.Я.Овчинникова РСФСР Верховнай Советын Президиумун Председателин солбуйааччы быһыытынан, Москва салайар эргимтэтигэр ытыктабылынан туһанара, тыла ылыннарыйлааҕа, тус бэйэтин үлэтэ-хамнаһа үрдүктүк сыаналанара.

Мин санаабар, А.Я.Овчинникова ССКП Обкомун бастакы секретара Г.И.Чиряевы, Министрдер Советтарын Председателэ И.И.Петровы кытта уһун сылларга олус тахсылаахтык, тапсан, бэйэ-бэйэлэрин толорсон үлэлээбиттэрэ. Ити сүүрбэччэ сылларга республика экономиката уонна культурата күүскэ сайдыбыта, Союзка ыйааһына уонна суолтата улааппыта.

Мин А.Я.Овчинникова Ыйаабынан Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Бочуотунай Грамотатынан наһараадаламмытым уонна иккис «Бочуот знага» ордеммын кини илиититтэн ылбыппынан

астынабын, киэн тутта саныбын. Түмүкпэр, Александра Яковлевна Овчинникова үрдүк аата республика историятыгар бигэтик хаалыа, кини олобо, үлэтэ, общественной үтүөтэ-өнгөтө кэлэр кэнчээри ыччаты үчүгэйгэ, үйэлээххэ ынҥыра, чуолаан, саха дьахтар аймаҕар үтүө холобур буола туруо диэн итэбэйэбин.

Күндү Александра Яковлевнаҕа уһун үйэни, доруобуйаны, дьоллоох кырдьар сааһы ис сүрэхпиттэн баҕарабын.

Дьокуускай куорат, 1999 с., ыам ыйа.

БӨДӨН САЛАЙААЧЧЫ

Николай Семенович Охлопков быйыл саас төрөөбүтэ 75 сылын туолар. Мин кинини кытта аан бастаан 1966 с. сайын Кисловодскайга куруорка сыттабына билсибитим. Дьэ кэргэттэрбинээн Ессентукига сынньана сытан, өрөбүлгэ Кисловодскайга күүлэйди кэлэр этибит. Николай Семенович оччолорго бастакы дуу, иккис дуу сылын Министрдрэр Советтарыгар солбуйааччынан үлэлиирэ, капитальной тутуу боппуруостарын салайара. Оттон мин Үөһээ Бүлүү райкомугар иккис секретарь этим. Сотору биһиги үлэбит суола ыкса алтыһан, чугас табаарыстыы буолуохпутун түһээн да баттаппат этибит.

1968 с. Абый оройуонугар райсовет исполкомун председателинэн талыллан үлэбин сабалыыр сааспар, Индигир өрүс хаһан да буолбатабын халааннаабыта. Оройуон киинэ, Дружина бөһүөлөгэ, тимирбитэ. Онон сибээстээн Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Председателэ А.Я.Овчинникова баһылыктаах Правительственной комиссия кэлэн үлэлээбитэ. Бу иннигэр оройуон киинин Сутуруоха бөһүөлөгэр көһөрүүххэ диэн уураах тахсыбыт да, боччумнаах үлэ барбатах этэ. Үс-түөрт 8-тыы квартиралаах дьээлэр тутулла туралара. Ол саас кэлбит уу Сутуруоха турар сирин эмиэ кэбирэппитэ, сирэ кута курдук дыгданнас буолбута. Онон оройуон киинин санга сиргэ тутар боппуруоһу суһаллык быһаара охсорго правительстова, партия обкомугар кэлэ сылдыар комиссиянан сирэйдээн принципиальнойдык туруорсубуппут.

Сутуруоха утары Индигир угуор Үрүг Хайа диэн ааттаах үрдүк биэрэккэ бырайыактыыр-чинчийэр үлэ ыытыллыбыт этэ, ол гынан баран правительствонан бигэргэтиллэ илигэ. Биһиги ити үлэни түргэнник түмүктээн бигэргэтэргэ, бөһүөлөк генеральной былаанын онорууну сабалыырга, оттон тутуутун 1969 с. былааныгар киллэрэн, санга дьылтан сабалыырга диэн туруорсубуппут уонна оннук бигэ быһаарыыны ылыммыппыт.

Правительственной комиссия бараатын, проектировщиктар, сирин чинчийээччилэр тутааччылар састааптаах улахан рабочай комиссия кэлбитэ. Комиссия састаабыгар Правительство архитектураба

управлениетын начальнига В.М.Дынин, Правительство УКС начальнига Ч.С.Микалаюнас уонна «Гражданпроект» институт директора В.М.Кротов бааллара. Ол комиссия уонна оройуон салалтата оройуон киинэ Үрүн Хайага тутулуохтаабын бүтэһиктээхтик быһааран, аналлаах правительство уураабын таһаарарга көрдөспүтүт.

Атырдыах ыйын бүтүүтэ Мугурдаах отделениетыгар окко тахса сырыттаһына, ЯК-12 самолеттан тааска баайан, саппыска бырахтылар. Ылан көрбүтүт: миигин тиэтэллик правительствоҕа ыңырбыттар. Өйүүнүгэр Дьокуускайдаатым. Абый оройуонун сана киинин Үрүн Хайаны тутуу туһунан правительство уураабын бэлэмнииргэ көмөҕө ыңырбыттар. Комиссия састаабыгар үспүт: Н.С.Охлопков (салайааччы), Госплан председателин солбуйааччы И.А.Большаков уонна мин. Бастатан туран, Обком секретариатын уурааҕа тахсар буолла. Биһигини Обком бастакы секретара Г.И.Чиряевка ыңырдылар. Информацияны архитектура управлениетын начальнига В.М.Дынин онордо. Элбэх боппуруостаһы кэнниттэн секретариат Абый оройуонун сана киинин Үрүн Хайага тутарга диэн уураағы ылынна. Биһиэхэ биир нэдиэлэ иһинэн 1969-72 сс. Үрүн Хайа бөһүөлөгүн бастакы учараттаах тутууларын туһунан уураағы бэлэм гынарга соруйдулар. Хара үлэтин И.А.Большаков биһикки онордубут. Сотору-сотору Правительство Председателин солбуйааччы Николай Семеновичка мустабыт, ол ыккардыгар Госпланга, Верховнай Советка ыңырыллабыт. Сарсыардаттан киһиһээнтэ диэри Үрүн Хайа тутууларын бырайыактыахтаах, тутуулары сакаастыахтаах уонна тутууну ытыахтаах министерстволар, ведомстволар салайааччыларын кытта үлэлэһэбит. Иннинэн истэн, улгумнук ылыныах салайааччы суобун кэриэтэ, үксүлэрэ сана бөһүөлөк тутулуобар итэҕэйбэттэр, Орто Халыма Лобуйатын тутуута тыына эрэ суккурууругар сигэнэллэр. Оһуобай утарсааччынан Главснабсбыт управляющайа Г.Д.Тихонов бокуоньук этэ. Араас түбэлтэ да буолан ылар. Биирдэ тыа хаһаайыстыбатын министрин солбуйааччы М.Р.Яковлевы министрин сөбүлөнгүнэн ыңырдым. Кийим: «Мин, министр солбуйааччыта, хас райисполком председателин ыңырытыгар барар эбээһинэһим буолбатах», — диэн akkaастаата. Онтон ыараан-чэпчээн баран, Правительство соруудаһынан уураағы бэлэмниир бөлөх ыңырар диэн өйдөсүһэн, син кэлбитэ.

УКС-н, Госпланын, тыа хаһаайыстыбатын, олобу-дьаһағы хааччыйыы, үөрэх, культура, доруобуйа харыстабылын, эргин министерстволарын, «Гражданпроект» институтун, ЛОРП-ны, подрядчик «Якутсельстрой» трети о.д.а. тэрилтэлэри кытта хат-хат кэпсэтэн, наада буоллабына Н.С.Охлопковка ыңыртаан, биир нэдиэлэнэн уураах барылын бүтэрдибит. Түмүккэ бары уураахха сыһыаннаах салайааччылары кытыаран, киэн ыңырыылаах сүбэ мунһах тэрилиннэ. Тардыалаһыылаах да буоллар, бырайыак биһирэммитэ. Саамай кэрэхсэбиллээбэ, уураах сыһыарылыларыгар хас биирдии объект хаһан бырайыактанан бүтүөхтээбэ,

киминэн сакаастаныхтааба, сметанан көрүллэр сыаната, хайа сылга төһө көрүллүөхтээбэ, хаһан тутуулан бүтүөхтээбэ олус чуолкайдик ыйылыбытта. Тутуу 1969 с. санатыттан сабаланыхтааба. Бастакы уочараттаах тутууларга элбик олорор иккилии этээстээх 8-тыы, 12-лии квартиралаах дьиэлэр, ыскылаатт бэкээринэ, остолобуой, маҕаһыннар уонна улахан оскуола, котельнайды авиаплощадка, Дружинаттан суднолар отстойдарын көһөрүү, электростанция бытовоей комбинат, балыыһа о.д.а. көрүллүбүттэрэ. Бөһүөлөк генеральной былаах 1969 с. иһинэн бигэргэтиллиэхтээбэ. Онон Н.С.Охлопков Правительство аатыттан Үрүн Хайа тутуутун хара бастакыттан Республикаҕа сүрүннүүр киһинэн буолбут Хас быһаарыллыбатах боппуруоска биһиги, оройуон салайааччылары, бастатан туран киниэхэ тахсарбыт, быһаартарарбыт, көмө-тирэх ыларбыт.

Абый оройуонун сана киинин, Үрүн Хайа бөһүөлөгүн, тутуу туһунан Правительство уурааба 1968 с. алтынньы ыйга ылыллыбыта.

Үрүн Хайа бөһүөлөгүн тутуу 1969 с. кулун тутар 15 күнүгэр сабаламмыта. Күн Абый оройуонун социальной-культурнай сайдыытыгар кэрэ-бэлиэ күнүн буолар.

Эһиилигэр тутар учаастак механизированнай колоннаҕа кубулуйбута. Туһутымэ биллэрдик күүһүрбүтэ, кээмэйэ сылтан сыл улааппыта. Манан механизированнай колонна начальнига, талааннаах тэрийээччи, чуолкааһааһыстыбанньык, самородок-тутааччы Илья Николаевич Ефимов оруола улахана.

Мин командировкаҕа хас кэллэбим айы, Николай Семенович приемунан сылдыбакка барааччым суох. Соробор ССКП райкомун бастакы секретара К.И.Ивановтуун сылдыарбыт. Биһигини олус үчүгэйдик көрсөөччү, туруорсубоппуруостарбытын хайаан да быһаарааччы. Официальной докумуон онорорго толорооччуларга тарҕатар идэлээх этэ. Ити кини үлэтин үрдүк культуратын ирдэбиллээбин уонна туолууну хонтуруоллуур үчүгэй ньымалаабын туһунуу Сүбэлэһиигэ кэпсэтиллибит, быһаарыллыбыт тылга эрэ буолбакка, дьыаланы тиһиллэрэ уонна булгуччу толорулларын хааччыйара.

Николай Семенович бэйэтэ бырайыактааһын уонна тутуу салайааччылары сакаасчыттары кытары сылга биирдэ-иккитэ Үрүн Хайаҕа кэлэн барара, туһу хаамытын билсэрэ, миэстэтигэр наадалаах дьаһалы онороро. Таарыччы оройуон олоһун-дьаһабын кытта билсэрэ, нэһилиэнньэлээх пууннарга сылдыара, бюджет үбүнэн атын нэһиликтэргэ тутуулар объектарынан интэриэһиргиирэ уонна кыалларынан көмөлөһөрө.

1970 с. сана киини тутуубутугар куттал суоһуу сылдыбыта. Орто Халы оройуонун сана киинин Лобуйаны тутуу хас да сыл устата өнүйбэтэбин иһин салгыы тутуутун тохтоппуттара уонна биһиги диэки эмиэ соччото суһуу тыллаһаллара иһиллибитэ. Сотору сайын Министр дэр Советтарын Председателе И.И.Петров уонна ССКП Обкомун иккис секретара А.В.Власов тийээн кэлбиттэ сыаллара диэн биир — Үрүн Хайа тутуутун тохтотуу эбэтэр салгыы ытыты. Үрдүк салайааччылар сиһилии, ол гынан баран, кытаанах ирдэбиллээхтик тутуу баһа боппуруостарын билсибиттэрэ. Биһиги, оройуон салалтата, сана киини тутуу

тохтопкокко, тэтимин өссө күүһүрдэр туһунан күүскэ туруорсубуппут уонна тылбытын ылынарбыппыт. Этэргэ дылы, оройуон киинин тутуу иккис тыына (второе дыхание) арыллыбыта. Бу олус эппиэттээх быһаарыыны ылыныыга Министрлэр Советтарын Председателин солбуйааччы Н.С.Охлопков халбанга суох биһигини өйөөбүтэ, кини позицията ыйааһыннаах этэ.

1968 с. бастакы уураах сүрүн өттө толоруллубуттарынан сибээстээн, тутууну салгыы ытан, ситэрэргэ аналлаах Правительство саҥа уурааба ылыллара наадалаабын туруорсубуппут. Правительствоҕа, Николай Семеновичка сүбэлэһэн баран, тутуу сөптөөхтүк бара турарынан уураабы буолбакка, Правительство дьаһалын таһаартарарга диэн буолта. Онон 1973 с. Үрүн Хайаны ситэрэн тутуу туһунан, бэйэтин ис хоһоонунан уурааха тэннээх, эмиэ чуолкай сыһыарыылардаах, Правительство дьаһала тахсыбыта. Элбэх олорор дьиэлэр, эбии котельнайдар, баһаарынай депо, водозабор, нефтебаза, авиалорт тутуулар, Дружинаттан өрүс пордун Индигирдээҥи эксплуатационнай учаастагы күүһүлэрэ, чааһынай секторы тутуу, кулууп, райком, райсовет административнай дьиэлэрин тутуу о.д.а. көрүллүбүттэрэ.

Ити сылларга Үрүн Хайаҕа сельсовет, почта, ФАП, начаалынай оскуола, пекарня, остолобуой, маҕаһынар, ыскылааттар, олох-дьаһах комбинатын филиала, авиаплощадка, көһө сылдыар механизированнай колонна базалара, электростанция сыһыа-баайа үлэбэ киллэриллибиттэрэ.

ССКП райкома, райсовет исполкома оройуон киинин көһөрөгө сүнньүнэн сөптөөх материальной база тэриллибитинэн, 1974 с. иһинэн оройуон киинин көһөрөрү наадалаабынан аахпыттара. Ону быһаарыыга ити сыл муус устарга Үрүн Хайаҕа аан маннай партийнай актив мунһаҕа ытыллыбыта. Онон Абый оройуонун киинин Дружинаттан Үрүн Хайаҕа көһөрүү тэрээһин-хаһаайыстыбаннай сороктарын туһунан боппурус дьүүллэһилибитэ. Дьокуускайтан элбэх ыалдыттар кэлбиттэрэ, олох истригэр Саха АССР Верховнай Советын Президиумун Председателэ А.Я.Овчинникова, Министрлэр Советтарын Председателин солбуйааччы Н.С.Охлопков, Д.М.Силантьев, Ч.С.Микалаюнас, В.М.Кротов, министерстволар уонна ведомстволар салайааччылары о.д.а. эппиэттээх үлэһиттэр. Актив мунһаҕа өрө көтөбүллүүлээхтик барбыта. Үрүн Хайаҕа олохтор дьиэлэри, орто оскуола дьиэтин о.д.а. тыын суолталаах объектары көһүүнү көрсө ситэрэргэ сыаллаах күүстээх үлэ күөстүү оргуйбута. Дьэ онон атырдыах ыйын ортотугар, туох да улахан айдаана-куйдаана суох, оройуон киинэ Дружинаттан бэйэбит пароходствабыт күүһүнэн тэрээһиннээхтик көһөн кэлбитэ. Оройуон партийнай-советскай салалталара, бары общественноһа хаһаайыстыбаннай тэрилтэлэр үлэлээн барбыттара.

Ити сыл алтынныыга РСФСР Верховнай Советын Президиумун Үрүн Хайа рабочай бөһүөлөгүн Абый оройуонун киининэн бигэргэтэр туһунан

ыйааба тахсыбыта. Быйыл сайын Үрүн Хайа бөһүөлөгэ оройуон киинэ буолбута 30 сылын туолар.

Ити сыл бүтүүтэ миигин Уус-Маайа оройуонун исполкомун председателин талларан, көһөрбүттэрэ. Кэлинги сылларга бөһүөлөк ситэри тутуллубута, сиппитэ-хоппута. Үрүн Хайа республика тыа сиринээби хотугу оройуоннарын саамай аныгылыы тииптээх, толору хааччыллыылаах кииннэринэн буолар.

Николай Семенович ол сылларга оройуонга үлэлээбит бары сирэй салайааччылары: А.Н.Степанованы, К.Е.Ивановы, Н.Н.Яковлевы, Б.Д.Слепцовы, К.Н.Хабаровы уонна И.Н.Ефимовы кытта олус тапсан үлэлээбитэ, биһиги олус убаастыыр УЛАХАН салайааччыбытынан буолбута.

Бу ыстатыйабын Н.С.Охлопков ангардас Үрүн Хайа бөһүөлөгэ тутулуугутар оруола, тус бэйэтин кылаата улаханын туоһулаары суруйдум. Оттон кини капитальной тутууну салайбыт кэмигэр республикаба тутуу индустриальной базата тэриллибитэ. Нерюнгри, Удачной курдук куораттар үүнэн тахсыбыттара. Оннообор хотугу оройуоннарга Андрюшкино, Оленегорской, Таймылыр о.д.а. курдук, сангалыы тутуулаах элиэннээлэр баар буолбуттара.

Дьокуускайга киирэн баран, «Якутсельстрой» трескэ 2 сыл кэринэ управляющайы солбуйааччынан, Министр дэр Советтарыгар 5 сыл инструкторынан Николай Семенович салалтатынан бииргэ үлэлээбиппит. Ол сылларга кинини салайааччы уонна киһи быһыытынан өссө үчүгэйдик билбитим. Николай Семенович олус үлэһит киһи этэ. Тус интэриэһин, сынныалангын аахсыбат, сулууспатын, республика интэриэһин туһугар бэйэтин харыстаммата. Кини салайааччы быһыытынан, капитальной тутуу курдук уустук салааба элбэх министерстволар, ведомстволар салайааччыларын сатаан түмэрэ, тустаах кэмнэ сыалы-соруу табатык туруорара, идэтигэр профессионал этэ уонна республикаба, ол иһигэр боростуой тутааччылар армияларыгар, улахан аптарытыаттааба.

Николай Семенович олус көнөгө, чизинэйэ, сымнабаһа, үрдүк ис культуралааба, дьонго биир тэн сыһыаннааба, үчүгэйи эрэ баһарара. Салайааччы быһыытынан куруубайдыр диэни билбэтэ. Кыһырдабына да сатаан кыһырбат, мөхтөбүнэ даһаны сатаан мөхпөт курдуга, оннук сымнабас дууһалаах киһи этэ. Ону салайар кадрдар сөпкө өйдүүлэрэ.

Туспа чорботон кини олус сэмэйин бэлиэтиэхпин баһарабын. Хаһан даһаны бэйэтин туһунан мань дьаһайдым, ону онгордум диэн этиммитин өйдөөбөппүн. Ол да курдук, кини улахан үлэтэ-хамнаһа сэмэйдик сыаналаммыта, пенсияба тахсыбытын кэннэ уһулуччулаах үтөтүн-өһөтүн учуоттаан, сөптөх материальной көмө оһоһуллубатаба. Республика историятыгар капитальной тутуу курдук уустук уонна ыарахан салааба 20-чэ сыл Правительство Председателин солбуйбут (үксүгэр бастакы солбуйааччынан) Николай Семенович курдук киһи суох.

Хомойуох иһин, табаарыспыт, доборбут, ытыктыыр салайааччыбыт Николай Семенович эрдэ оһолтон сылтаан, доруобуйата эмсэбэлээн, 69-гар биһиги кэккэбититтэн 1998 сыллаахха туораабыта.

Николай Семенович төрөөбүтэ 75 сааһа туоларынан сибээстээн, кини Абый улуһун олохтоохторун, оройуон сайдыытыгар үтүөтүн иһин махталларын биллэрэр уонна кинини кытта ыкса ылсан үлэлээбит оччотообу оройуон салайааччыларын кини туһунан үтүө өйдөбүллэрин бэлиэтиир сылтан, бу кылгас ахтыбын суруйдум.

Николай Семенович кэргэнигэр, Саха АССР үтүөлээх учууталыгар, Мария Егоровнаҕа, кини элбэх оҕолоругар, сиэннэригэр дьоллоох, доруобай, уһун үйэлээх буолалларыгар, аҕаларын, эһэлэрин курдук бэйэлэрин олохторун Саха норуотун инники кэскилин туһугар аныылларыгар ис сүрэхпиттэн баҕарабын.

Дьокуускай куорат, 2004 сыл, кулун тутар

СҮДҮ ҮТҮӨЛЭЭХ БЫРААС

Кыһыл Армия кэккэтигэр алта ангар сыллаах сулууспам кэмигэр икки төгүл уопускаҕа сылдыбытым. Бастакыбар 1949 с. Белоруссияҕа сулууспалыы сылдьан, сааһыары, уу суола аһылла илик буолан, дойдубар тийбэккэ Ульяновскай уобалаһынан, биир чааска сылдьар уолум дьонунан, Иркутскайынан уонна Читанан эргийбитим. Бүлүү училищетыгар бииргэ үөрэммит табаарыстарбын көрсөн, күүлэйдээн төннүбүтүм. Иркутскай куоракка медицинскэй институтка үөрэнэр, билигин сынньаланҥа олорор Саха АССР уонна РСФСР үтүөлээх бырааһа Степанида Митрофановна Васильеваны, Саха АССР үтүөлээх бырааһа Елена Дмитриевна Афанасьеваны көрсүтэлээбитим. Бэйэм тимир суол вокзалыгар байыаннайдары түһэрэр гостиницаҕа хоно сылдыбытым.

Дьэ онно ити кыргыттары кытта бииргэ үөрэнэр, Үөһээ Бүлүүттэн төрүттээх Прокопий Андреевич Петровы көрсүбүтүм. Ортону арыый үрдүнэн унуохтаах, манган сирэйдээх, хайдах эрэ кыыс курдук намын саналаах, олус культуралаах, көнө унуохтаах эдэр киһи этэ. Биһиги бары театрга сылдыбыппыт. Кини үөрэххэ киириэн иннинэ уһуннук фельдшеринэн, онтон доруобуйа харыстабылын отделын сэбиэдиссэйинэн Абыйга үлэлээбит этэ. Элбэх сыл аасытын кэннэ мин Абый оройуонугар сэттэ сыл кэрингэ райисполкому салайахтаахпын туох билиэ баарай...

Ити кэлин Саха сириҥ биллиилээх быраастара, доруобуйа харыстабылын салайааччылары буолуох эдэр дьонно, Чита куораттан, онно сулууспалыыр лейтенант Гаврил Иосифович Чиряев кэлэн, күүлэйдээн барар эбит этэ. Кэлин, Гаврил Иосифович партия уобаластаабы комитетын идеологияҕа, онтон бастакы секретарынан үлэли илорон, кинилэр үлэлэрин-хамнастарын кэтээн көрөрө, үүнэллэригэр-сайдалларыгар, олохторугар-дьаһахтарыгар болҕомтотун уурара. Ол курдук кини этиитинэн, оччолорго хайы-сах идэтибит нейрохирург П.А.Петров, 1965 с. Саха Республикатын доруобуйатын харыстабылын министринэн анаммыта уонна 19 сыл устата бу үрдүкү государственнай дуоһунаска олус тахсыллаахтык үлэлээбитэ.

Таарыччы эттэххэ, мин ити сырыыбар Читаҕа таарыйан, педучилищеҕа бииргэ үөрэммит табаарыспын, Ньурбаттан төрүттээх Иван Андреевич

Афанасьевы уонна Гаврил Иосифович Чиряевы көрсүтэлээбитим. Чиряевы онно аан маннай сирэй көрсөн кэпсэтэн, олорор хохугар сылдьан, кыратык ону бэлиэтээн, хаартыскабытын бэлэхтэһэн турабыт. Табаарыным саллаат Афанасьевтыын киниэхэ сылдыбыппыт. Хомойуох иһин, кини армия кэнниттэн Москваҕа Художественнай академияҕа үөрэнэ сылдьан, ууга хомолтолоохтук суорума суолламмыта. Иван оҕо эрдэбиттэн улахан талааннааҕа, училищеҕа туох баар оформлениены үксүн кини онороро. Оччолорго муода буолбут кыргыттар ырыанньыктарын, альбомнарын киэргэтэрэ. Онон мэлдьи бытархай харчылаах буолара. Ол иһин оҕолор киниэхэ «Иван Калита» диэн хос ааты ингэрбиттэрин олох умнубаппын.

1950 с. күһүнүгэр армияттан букатыннаахтык кэлбитим уонна кэргэннэнэн, Бүлүү куоратыгар олохсуйбутум. БСК(Б)П райкомугар пропагандист дуоһунаһыттан үлэбин саҕалаабытым. Онон П.А.Петров уонна Е.Д.Афанасьева терапевт быраастарынан үлэли сылдьалара. Биһиги урукку билсигиһит салҕаммыта. Прокопий Андреевич партия райкомун соруудабынан лектордыра. Сотору кэмминэн Е.Д.Афанасьева оройуонна доруобуйа харыстабылын отделын сэбиэдиссэйинэн анаммыта. Оттон Прокопий Андреевич дуоһунаһа үрдээн, Дьокуускайга кэспүтэ.

Кэлин, кини министр буолуобуттан, биһиги ордук үлэ-хамнас боппуруостарынан элбэхтик уонна чугастык алтыһар буолбуппут. Үөһээ Бүлүүгэ ССКП райкомун секретарынан, Абыйга уонна Уус-Майаҕа райсовет исполкомун председателинэн үлэлиир кэмнэрбэр командировкаҕа кэллэхпинэ, оройуон доруобуйатын харыстабылын боппуруостарынан (кадр, үп-харчы, эмп-том уонна тутуу) приемна киирэрим. Куруутун болҕомтолоохтук сыһыаннаһара, көмөлөһөрө.

Абыйдаагы сыллара. Кини оччолорго фельдшер үөрэхтээх киһи оҕотук сааһыгар хоту кэлэн, бастакы медицинскэй буһууну-хатыыны барбыта. Полярнай эргимтэ таһыгар сытар, суола-иһэ суох, уонунан көстөөх сиригэн олус тарҕана сытар нэһилиэктэрдээх, эмп-том тийибэт, фельдшер эрэ үөрэхтээх бэрт аһыах кадры кытта үлэлээбитэ. Кыһынын табанан, сайынын атынан эбэтэр Индигир өрүс устун тыынан көлөлөнөн оҕолору, колхозтаахтары, табаһыттары, балыксыттары эптиирэ, көрөрө-истэрэ, араас кытаанах усулуобуйаҕа дьахталлары төрөтөрө. Ол саҕана массыына, самолет суоҕа, эгэ суол кэлиэ дуо?! Кыһынны чысхааннаах тымныыга, сайынны, сааскы бадараанна, бырдахха, аата-ахсаана суох күөллэри, үрэхтэри туораан, төһөлөх сыратын-сылбатын биэрбитэ буолуой, төһөлөөх киһи олобун өлөр өлүүттэн быһаабыта, ырааска-сырдыкка, чэбдик олоххо сирдээбитэ буолуой?!

Үлэли сылдьан, оройуон ханнык да кыты сирдэригэр тийдэхпинэ, Бөтүрүөп биэлсэри кырдыбаастар, аҕамсыйа барбыттар, орто да саастаахтар наһа үчүгэйдик, ис дууһаларыттан иһирэхтик, дириг махталлаахтык ахталлара-саныыллара. Кини үлэлиир сылларыгар оройуон киинэ үксэ туруорбах дьиэлэрдээх Абый сэлиэнньэтигэр этэ. Онон үлэлииргэ-

хамныырга хайдахтаах курдук ыараханын, аабааччы, бэйэн сыаналаан көр. Дэлэбэ да олус убаастыылларыттан, сорохтор оёолорун «Бөгүрүөп» диэн ааттыахтара дуо?! Мин билэрбинэн, Уолбут нэһилиэгэр Бөгүрүөп диэн ааттаах отутун тахсан эрэр киһи баара. Прокопий Андреевич, министр быһыытынан, оройуон саҥа киинигэр Үрүн Хайаба типовой балыыһа комплексын туттарбыт биллэр-көстөр өнгөлөөх. Мин үлэлиир кэммэр П.А.Петров биридэ командировкаба кэлэн барбыта. Онно үлэтин саҥалаабыт дойдутун сириин-уотун, айылҕатын, дьонун-сэргэтин сүрдээхтик ахтыбыта өгө көстөрө. Ол иһин оройуон бары бөһүөлэктэригэр сырытыннара, норуоту кытта көрүһүннэрэ сатаабыппыт. Прокопий Андреевич дириг өйдөөбүн, сир аатын-суолун, баар даҕаны, суох да буолбут кырдыабаастар ааттарын, кинилэр хос ааттарын кытта, буолбут түбэлтэлэри бэбэһээни курдук өйдүүрүн олус сөхпүппүт. Бэрт өрдөөбүтэ, отут сыл эбэтэр ол анараа өттүгэр буолбут быһыы-майгы, олох-дьаһах, дьон-сэргэ буоллаба дии!

Кэлин кэлэ сырыттабына маннай үлэлээбит нэһилиэгэр, эргэ Сугуруохаба, вертолетунан таһаара сылдыбыттар. Онно медпунунгар, бырабыллыбыт туруорбах дьыбэ, утуйар мас оронун көрөн баран, оёолуу үөрбүтэ, уйадыыбыта диэн кэпсээбиттэрэ. Дьэ ити курдук, Прокопий Андреевич Петров Абый историятыгар, кини дьонун өйүгэр-санаатыгар үчүгэй эрэ өйдөбүлү хаалларбыт үтүө эмчит. Кини Абыйга 5 сыл үлэлээбитэ (1940-45 сс.), ол иһигэр, үөрэххэ барыар диэри, доруобуйа харыстабылын оройуоннаабы салаатын бастакы сэбиэдиссэинэн.

Мин кылгаһа суох олохпор көрсүбүт-билсибит норуот чулуу дьонноруттан биридэстэрэ, үрдүк культуралаах, киэн энциклопедическэй билиилээх, Саха сириин медицинэтигэр үһүлүччү үтүөлээх, саамай үһүннүк, 19 сыл министрээбит, улахан учуонай, Саха саарына, бири дойдубаабым Прокопий Андреевич Петров туһунан кылгас ахтыбын бүтэрэбин. Кини сырдык аата Дьокуускайга, Үөһээ Бүлүүгэ, Абыйга үйэтитиллиэн сөптөөх дии саныбын. Ону республика, улуустар салалталара толкуйдуохтара диэн эрэнэбин.

Дьокуускай, 2002 сыл кулун тутар 28 күнэ

Эдэр ыччаты кырдыгас көлцөнө
тулуурун, дьулуурун, хорсун быһыытын, Ийэ
дойдуга бэринилээхтэрин, цлэгэ холобурдарын
утумнуургутугар ыцырабын. Кэлэр кэичээри
ыччаккытын эбэлэргит, эһэлэргит цтцө
быһыыларыгар, кинилэр сырдык
мөссөөннэригэр сүгүрүйдэр буоларга
иитэргитигэр ис сүрэхпиттэн баҕарабын.

И.Яковлев.

